

Ondernemen voor de toekomst

Innovatie en pensioenen van zzp'ers:
resultaten zzp-panel meting II, najaar 2010

drs. N.E. de Vries
drs. P.J.M. Vroonhof

Zoetermeer, mei 2011

Bestelnummer: A201107

ISBN-nummer: 978-90-371-1027-2

Prijs: € 50,-

Dit onderzoek is mede gefinancierd door het programmaonderzoek MKB en Ondernemerschap (www.ondernemerschap.nl) en het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Voor alle informatie over MKB en Ondernemerschap: www.ondernemerschap.nl

De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij EIM. Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Vermenigvuldigen en/of openbaarmaking in welke vorm ook, alsmede opslag in een retrieval system, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van EIM. EIM aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

The responsibility for the contents of this report lies with EIM. Quoting numbers or text in papers, essays and books is permitted only when the source is clearly mentioned. No part of this publication may be copied and/or published in any form or by any means, or stored in a retrieval system, without the prior written permission of EIM. EIM does not accept responsibility for printing errors and/or other imperfections.

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1 Inleiding	9
1.1 Het toenemende belang van zzp'ers	9
1.2 Tweede meting van het zzp-panel: innovatie en pensioenvoorzieningen	9
1.3 Uitgangspunten van het zzp-panel	10
1.4 Leeswijzer	10
2 Bedrijfsvoering van zzp'ers	11
2.1 De financiële positie van zzp'ers	11
2.2 Verklaringen voor de financiële positie van zzp'ers	16
2.3 Overige structuurkenmerken	22
3 Innovatie	23
3.1 Innovatie door en met zzp'ers	23
3.2 De innovatiekracht van zzp'ers	24
3.3 Inschakeling van zzp'ers door andere partijen	29
4 Het inkomen op de oude dag	31
Bijlagen	
I Totale respons meting II	43
II Opzet van het panel	45
III Effect van bewustwording	49
IV Vragenlijst en routing	51

Samenvatting

Systematisch ontwikkelde kennis in de tijd: het zzp-panel

De belangstelling voor zzp'ers is de laatste tijd sterk toegenomen. De meeste dynamiek is te vinden binnen de groep zzp'ers die voornamelijk hun eigen arbeid aanbieden. Hun aandeel in de werkzame beroepsbevolking is over de periode 2000-2009 toegenomen van 2,7% naar 4,8%. Met behulp van het zzp-panel wordt deze belangrijke groep ondernemers in kaart gebracht. Het volgen van de zzp'ers in de tijd heeft daarbij de speciale aandacht en aan de hand van dit panel is dat ook mogelijk. Dit is de tweede meting onder dit panel uit 2010 (de derde meting in totaal). Aan deze meting werkten ruim 1.400 zzp'ers mee.¹

In elke meting van het panel is aandacht voor de ontwikkeling in de bedrijfsvoering, de omzet en de financiële positie van zzp'ers. Daarnaast is in deze editie van het zzp-panel bijzondere aandacht besteed aan innovatie en aan pensioenen. Over de wensen en de activiteiten van zzp'ers rond deze onderwerpen bestaan nog veel vragen. Dit onderzoek werpt meer licht hierop.

Een voorzichtig herstel in 2010

De omzetontwikkeling stond in 2010 nog onder druk, maar is wel verbeterd ten opzichte van het crisisjaar 2009. Vooral de sectoren zorg & welzijn, industrie en transport, opslag & communicatie kenden een positieve ontwikkeling. De groep zzp'ers met een omzet onder de € 10.000 nam in 2010 iets af. De groep met een omzet tussen de € 10.000 en € 100.000 groeide juist licht. Voor 2011 zijn de zzp'ers optimistisch over de verwachte omzet.

Het zzp-inkomen

Van 43% van de zzp'ers ligt het netto maandinkomen onder de € 1.500, bij circa 20% ligt dit boven de € 3.000. De verschillen naar opleidingsniveau zijn zeer klein. In de bouw wordt relatief vaak een hoger inkomen gegenereerd, terwijl in de sector zorg & welzijn relatief veel lagere inkomens voorkomen. De lagere inkomens komen vaker voor rekening van parttime zzp'ers. Van alle zzp'ers werkt 20% minder dan 25 uur per week. Daartegenover staat dat 48% gemiddeld meer dan 40 uur in het bedrijf werkt. Hoger opgeleide zzp'ers voeren hun bedrijf vaker in deeltijd uit.

Niet alle zzp'ers zijn even afhankelijk van het inkomen dat zij uit hun onderneming genereren. Het zzp-inkomen vormt gemiddeld 60% van het totale gezinsinkomen bij zzp'ers. In de bouw is de afhankelijkheid van het gezinsinkomen een stuk groter (72%) dan in de dienstverlenende sectoren, zoals zorg & welzijn (42%). Dat komt doordat in de bouw bijna alleen mannen actief zijn, die vaak ook kostwinner zijn. In de zorg & welzijn zijn doorgaans meer vrouwelijke zzp'ers actief, die vaker parttime ondernemen.

¹ Dit komt neer op een netto respons van 76%.

Tarieven en opdrachtgevers

Twee derde van de zzp'ers heeft geen tariefwijziging doorgevoerd in 2010. 22% heeft de tarieven of de prijzen verhoogd en 10% heeft een verlaging doorgevoerd. De grootste prijsdynamiek is te vinden aan de bovenkant van de markt.

Een deel van de zzp'ers is actief op de particuliere markt en is afhankelijk van veel, vaak kleinere, opdrachten. Aan de andere kant zijn er zzp'ers die voornamelijk voor het bedrijfsleven en overheidsorganisaties werken. Het type opdrachtgevers verschilt sterk per sector. Vooral in de ICT en de overige zakelijke dienstverlening is er sprake van een zakelijke afzetmarkt. In de zorg & welzijn zijn er veel vaker dan gemiddeld zzp'ers die een particuliere klant bedienen. Zzp'ers die op de zakelijke markt actief zijn, werken het vaakst voor het bedrijfsleven. Hoger opgeleide zzp'ers zijn veel vaker actief voor de overheid.

Minder opdrachtgevers is vaak gerelateerd aan omvangrijkere opdrachten en een gunstigere prijsvoering. Gemiddeld is 6% van de zzp'ers afhankelijk van 1 of 2 opdrachtgevers. Zzp'ers die voornamelijk de zakelijke markt bedienen, zijn het vaakst afhankelijk van 1 of 2 opdrachtgevers. Zzp'ers met 1 of 2 opdrachtgevers zijn vaker parttime zzp'er en ook hoger opgeleid.

Innovatie door zzp'ers

Met behulp van het panel is voor het eerst op systematische wijze data verzameld over de innovatiekracht van zzp'ers. Onder innovatiekracht verstaan we in deze studie: de innovatieve prestaties en innovatieve inspanningen van zzp'ers. Uit deze meting komt naar voren dat zzp'ers relatief minder product-vernieuwingen hebben gerealiseerd dan het totale MKB. Zij hebben daarentegen relatief vaker vernieuwingen doorgevoerd in de eigen interne bedrijfsprocessen. Innovatieve inspanningen zijn activiteiten die nodig zijn om tot nieuwe producten, diensten of processen te komen. Het is gebleken dat zzp'ers relatief gezien ongeveer evenveel innovatieve inspanningen leveren als het totale MKB.

Met behulp van de verzamelde data is de innovatiepiramide opgesteld voor zzp'ers en is deze gespiegeld aan die van het totale MKB. Daaruit komt naar voren dat zzp'ers niet zozeer minder innovatief zijn, maar wel ander innovatief gedrag vertonen. Zij zijn vaker toepasser van vernieuwingen.

De functie van toepasser komt goed tot zijn recht als zzp'ers veel worden ingeschakeld voor innovatietrajecten bij andere partijen. Gemiddeld geeft 36% van de zzp'ers aan dat zij worden ingeschakeld voor innovatie door derden. Voor een belangrijk deel worden zzp'ers ingeschakeld bij het realiseren van nieuwe diensten (43%).

Inkomen op de oude dag

In deze studie is naar voren gekomen dat zzp'ers bewuster met hun pensioen bezig zijn dan gedacht. Niettemin blijkt het voor zzp'ers lastig in te schatten hoeveel geld zij precies opzij dienen te zetten.

Uit het onderzoek blijkt dat 85% van de zzp'ers het belangrijk vindt om te sparen voor voldoende inkomen op de oude dag. Verder blijkt dat:

- 59% een beeld heeft van het gewenste inkomen op de oude dag,
- 53% weet hoeveel zij daarvoor aan de kant moet zetten,
- 76% weet op welke manier zij geld opzij wil zetten.

Reserveringen en pensioenbronnen

Bijna de helft (47%) van de zzp'ers heeft in 2009 niets aan de kant gezet voor zijn oude dag. Van deze groep heeft ongeveer de helft wel gespaard op een ander moment sinds de start van hun onderneming.

Van de zzp'ers die ooit hebben gespaard, had een derde in 2009 meer geld opzij willen zetten dan zij uiteindelijk hebben gedaan. Jongere zzp'ers hadden relatief vaker meer opzij willen zetten voor later (42%).

Gemiddeld genomen is in 2009 7,4% van het jaarinkomen opzijgezet voor de oude dag. Ruim de helft van de zzp'ers denkt uitstekend of goed rond te kunnen komen op zijn oude dag. Zzp'ers die wel op enig moment gespaard hebben zijn beduidend positiever dan zzp'ers die nog nooit gespaard hebben.

Inkomen op de oude dag kan op verschillende manieren worden geborgd, bijvoorbeeld via specifieke spaarvormen of alternatieve bronnen. Belangrijke alternatieve bronnen zijn de eigen woning (31%), het pensioen van de partner (65%) en eerder opgebouwd pensioen (64%).

Verwachte pensioneringsleeftijd en pensioenovergang

De verwachte pensioneringsleeftijd is gemiddeld 66,6 jaar. In de arbeidsintensievere sectoren verwacht men eerder volledig te stoppen met werken dan in de dienstverlenende sectoren. In de bouw is dit bijvoorbeeld met 63,5 jaar en in de overige dienstverlening met 68,4 jaar. Wat betreft de pensioenovergang verwacht ruim driekwart geleidelijk te zullen afbouwen met het werk en 12% wil abrupt stoppen.

1 Inleiding

1.1 Het toenemende belang van zzp'ers

Aandeel zzp'ers in de werkzame beroepsbevolking tussen 2000-2009 toegenomen van 2,7% naar 4,8%.

De belangstelling voor zzp'ers is de laatste tijd sterk toegenomen. De meeste dynamiek is te vinden binnen de groep zzp'ers die voornamelijk hun eigen arbeid aanbieden. Hun aandeel in de werkzame beroepsbevolking is over de periode 2000-2009 toegenomen van 2,7% naar 4,8%.¹ Omgerekend gaat het om circa 350.000 zzp'ers. Ter vergelijking, er zijn circa 323.000 bedrijven met personeel in dienst.² De zzp'ers vormen dus een belangrijke factor binnen de Nederlandse economie.

Met behulp van het zzp-panel wordt deze belangrijke groep ondernemers in kaart gebracht. Het volgen van de zzp'ers in de tijd heeft daarbij de speciale aandacht en aan de hand van dit panel is dat ook mogelijk. Eind 2009 is een begin gemaakt door een pilotstudie uit te voeren naar het functioneren van zzp'ers tijdens de crisis.³ Ruim 1.000 ondernemers, verdeeld over alle economische sectoren, werkten mee aan dat onderzoek. In 2010 is het volledige panel van start gegaan. Tijdens de eerste meting (in het voorjaar) zijn circa 2.000 ondernemers benaderd met vragen over de bedrijfsvoering en inkomensafhankelijkheid/-ondersteuning.⁴ Dit is de tweede meting van 2010 (derde tot nu toe) en hieraan hebben ruim 1.400 panelleden meegewerkt. De netto respons komt daarmee uit op 76%. De gedetailleerde responsverantwoording en de weging van deze editie van het panel staan uitgewerkt in bijlage I en II. Daarbij zijn ook enkele kanttekeningen bij het instrument geplaatst.

1.2 Tweede meting van het zzp-panel: innovatie en pensioenvoorzieningen

Deze editie van het zzp-panel is gewijd aan innovatie en pensioenen.

Deze editie van het zzp-panel is gewijd aan de innovativiteit van zzp'ers. Het ontbreekt nog aan systematisch ontwikkelde kennis hierover en ook over de bredere inzet van zzp'ers bij innovatieprocessen. Hiervoor wordt de innovatiepiramide ingezet, een veelgebruikte segmentering voor innovativiteit in het bedrijfsleven. Een tweede thema waarvoor veel aandacht bestaat, is de mate waarin zzp'ers voorzieningen hebben voor hun inkomen op de oude dag. Zijn zelfstandigen nou wel of niet goed verzekerd van een inkomen op hun oude dag? Ook op dat gebied zorgt deze editie van het zzp-panel voor een kennisimpuls. De verschillende (fiscale) pensioenfaciliteiten komen in dit rapport aan bod, maar ook aspecten van pensioenbewustzijn en het belang dat zzp'ers aan het pensioen hechten. Verder worden zoals gewoonlijk ook de nodige

¹ Ende, M. van der, H. Erken en M. Streefkerk, 2010. Lage werkloosheidsgroei ten tijde van crisis. *ESB*, 95, (4589) 9 juli 2010.

² Bosch, N. en D. van Vuuren. De heterogeniteit van zzp'ers. *ESB*, 95, (4597) 12 november 2010, pp. 682-684.

³ Vries, N.E. de, K. Bangma, en P. Vroonhof. *Een kwestie van ondernemen*. Zoetermeer: EIM februari 2010.

⁴ Vries, N.E. de en P.J.M. Vroonhof, 2010. *Stand van Zaken Zonder Personeel; structurele karakterschets van zzp'ers: resultaten meting I, voorjaar 2010, zzp-panel*. Zoetermeer: EIM.

prestatievariabelen (omzet, inkomen en tarief) en structuurkenmerken (marktsegment en werklocatie) besproken.

1.3 Uitgangspunten van het zzp-panel

De opzet van het zzp-panel is uiteengezet in bijlage II. De beschrijving is grotendeels gebaseerd op de rapportage van de eerste meting 'Stand van Zaken Zonder Personeel' uit september 2010. Voor gedetailleerde informatie verwijzen wij naar deze rapportage die te vinden is op www.ondernemerschap.nl of op de website van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.¹ In deze paragraaf wordt zowel de gehanteerde definitie als de keuze hiervoor specifiek toegelicht.

Definitie zzp'er

Zzp'er: persoon die zelfstandig ondernemende activiteiten uitvoert, zonder een medeondernemer en zonder personeel, en als voornaamste product zijn/haar eigen arbeid aanbiedt.

Voor het bepalen van wat onder zzp'ers wordt verstaan, is aangehaakt bij de definitie van zzp'ers die ook is gebruikt in het onderzoek naar zzp'ers in de crisis dat door EIM eind 2009 is uitgevoerd.² Daarbij is iemand tot zzp'er gerekend, als die persoon:

- 1 zelfstandig ondernemende activiteiten uitvoert;
- 2 geen personeel in dienst heeft;
- 3 geen medeondernemer heeft (vof, cv, etc.);
- 4 minimaal 15 uur per week aan de onderneming besteedt;
- 5 geen ondersteuning van familieleden heeft die bestaat uit dezelfde vakmatige activiteiten en die een substantieel deel uitmaakt van de omzet;
- 6 aangeeft arbeid (ambacht, vaardigheden, kennis, capaciteit, etc.) als het voornaamste product van de onderneming te beschouwen en niet goederen.

Voor deze definitie is gekozen omdat hiermee een voor de beleidsdiscussie relevante groep in beeld wordt gebracht, te weten de groep die wat betreft arbeid met werknemers kan worden vergeleken (soms ook 'nieuwe zelfstandigen' genoemd).

1.4 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 presenteert de belangrijkste structuurkenmerken en de prestaties van zzp'ers. Vervolgens is hoofdstuk 3 gewijd aan de innovatiekracht van zzp'ers. Het laatste hoofdstuk gaat dieper in op de wijze waarop en de mate waarin zzp'ers bezig zijn met hun inkomen op hun oude dag.

¹ De Vries en Vroonhof (2010) op. cit.

² De Vries et al. (2010) op. cit.

2 Bedrijfsvoering van zzp'ers

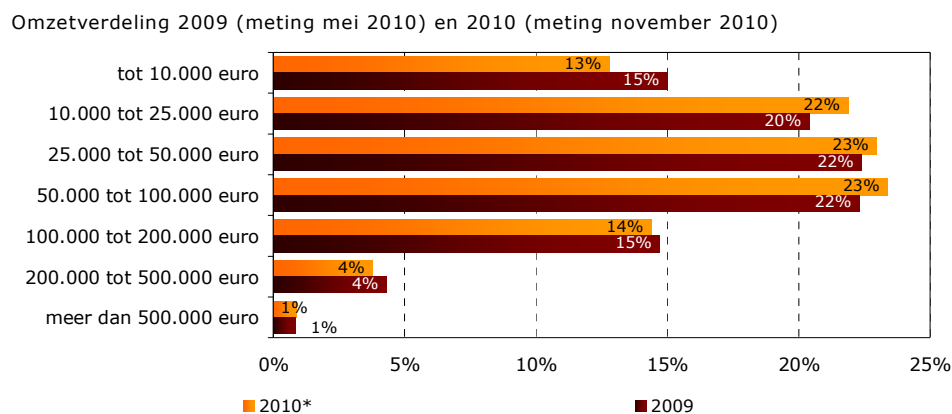
Zzp'ers vormen de flexibele schakel tussen het werknemerschap en het ondernemerschap. Deze flexibiliteit kunnen zij maken, omdat zij voor eigen risico hun *human capital* aanbieden en weinig afhankelijk zijn van anderen voor grote kapitaalinjecties. Als gevolg hiervan zijn de bedrijfsmodellen ook flexibeler. Bij deze groep ondernemers kunnen aspecten als (tijdelijk) personeel in dienst, tijdsbesteding, tariefstelling en werklocatie relatief eenvoudig fluctueren. Het structureel meten van deze aspecten van de bedrijfsvoering levert daarom het nodige inzicht in de ontwikkeling en flexibiliteit van zzp'ers. In het zzp-panel worden deze aspecten dan ook met enige regelmaat gemeten. In dit hoofdstuk wordt hierop verder ingegaan.

2.1 De financiële positie van zzp'ers

2.1.1 De geschatte omzet 2010 versus omzet 2009

Een belangrijke indicator voor het economisch presteren en de financiële positie van zzp'ers is de omzetontwikkeling. De omzetverdeling van de zzp'ers die zowel tijdens de voorjaars- als de najaarsmeting hebben geantwoord, is weergegeven in Figuur 1. In de laagste omzetcategorie (tot € 10.000 per jaar) is het aandeel zzp'ers gedaald met 2 procentpunt. De hogere omzetcategorieën (tot € 100.000 per jaar) vertonen een lichte toename van 1 à 2 procentpunt.

Figuur 1 Omzetverdeling (in euro's per jaar)

* Schatting voor omzet 2010 (n=1227).

Bron: EIM: zzp-panel 2010: meting I en meting II.

2.1.2 Ontwikkeling van de omzet

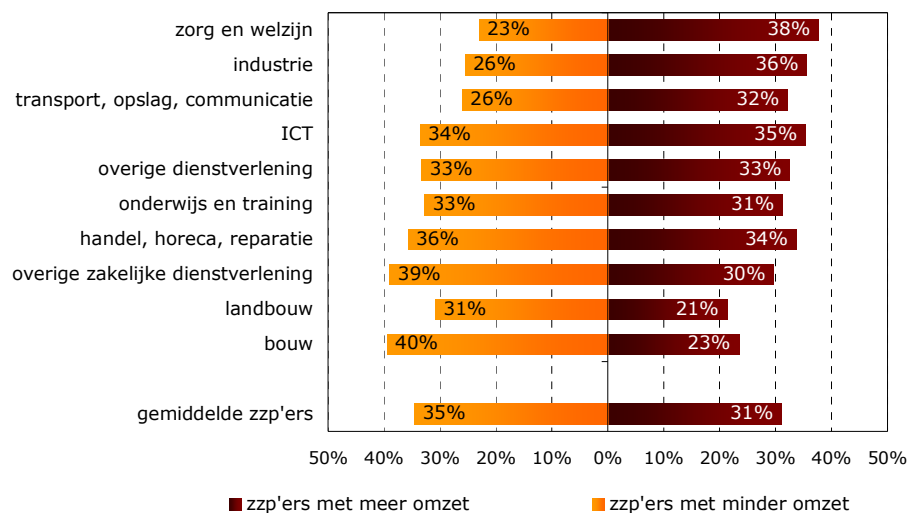
De omzetontwikkeling stond in 2010 nog onder druk, maar dat is wel verbeterd ten opzichte van 2009.

Op basis van de vraag of de omzet meer of minder was dan in 2009, is de omzetontwikkeling in kaart gebracht. De omzetontwikkeling heeft in 2010 ook nog onder druk gestaan, maar dat is wel verbeterd ten opzichte van 2009. Per saldo zijn in 2010 4% meer zzp'ers geconfronteerd met een omzetsdaling dan met een omzetstijging. Tijdens de crisismeting was dit saldo nog 16%. Naar sector bezien bestaan er verschillen in de omzetontwikkeling ten opzichte van 2009 (Figuur 2). Sectoren met een relatief gunstig saldo in de omzetontwikkeling zijn zorg & welzijn (+15 procentpunt), industrie (+10 procentpunt) en de transport, opslag & communicatiesector (+6 procentpunt). De sectoren die het in 2010 zwaarder te verduren hadden, kennen een negatief saldo in de omzet. Voor sectoren als de bouw (-16 procentpunt), de landbouw (-10 procentpunt) en de overige zakelijke dienstverlening (-9 procentpunt) is dit het geval.

Dit beeld komt in grote mate overeen met de afzetontwikkeling in het totale MKB.¹ Zo is bijvoorbeeld de industrie langzamerhand aan het herstellen. Ook in de transport, opslag & communicatiesector is de afzet per saldo toegenomen. Dit heeft voornamelijk te maken met de positieve ontwikkeling in de communicatiesector. In de bouw is eveneens sprake geweest van een sterke terugval. De zakelijke dienstverlening kende een moeilijk begin in 2010 (door prijsdruk), maar in de tweede helft van het jaar waren de eerste tekenen van herstel zichtbaar.

Figuur 2 Omzetontwikkeling van 2010 t.o.v. 2009 naar sector

Omzetontwikkeling 2010 t.o.v. 2009

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

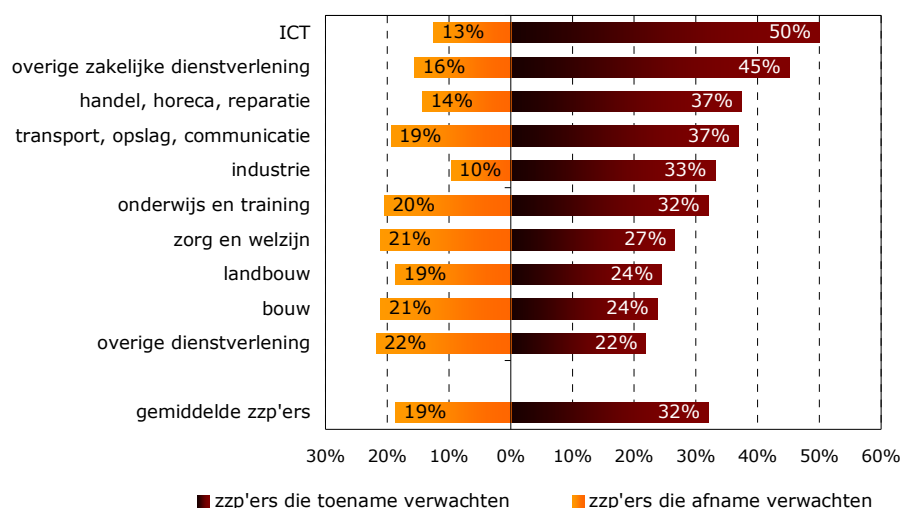
¹ Bangma, K.L. en D. Snel (2010). *Algemeen beeld van het MKB in de marktsector in 2010 en 2011; Update december*. EIM: Zoetermeer.

2.1.3 Verwachting voor 2011

Zzp'ers zijn optimistisch over de verwachte omzet in 2011.

Niet alleen de gerealiseerde omzet, maar ook de verwachtingen voor de omzet in 2011 geven een indicatie van de economische positie van zzp'ers. Over alle sectoren heen zijn de zzp'ers per saldo positief gestemd (zie Figuur 3). Een op de drie zzp'ers verwacht een toename ten opzichte van 2010 tegenover bijna een op de vijf die een afname verwacht. Op sectorniveau bestaan aanzienlijke verschillen in de omzetverwachting. In de ICT-sector bijvoorbeeld heeft een aanzienlijk deel van de zzp'ers een positief beeld bij 2011. Per saldo verwachten 40% meer zzp'ers een toename van de omzet. Ook in de overige zakelijke dienstverlening heerst positivisme, waar per saldo respectievelijk 30% meer zzp'ers een toename verwachten. In de overige dienstverlening en in de bouw zijn de zzp'ers het minst positief over de omzet in 2011. Het aandeel positief en negatief gestemde zzp'ers is in beide sectoren ongeveer gelijk. Hoger opgeleide zzp'ers hebben iets vaker een positieve omzetverwachting in 2011, terwijl middelbaar en lager opgeleide zzp'ers vaker uitgaan van een gelijk omzetniveau.

Figuur 3 De omzetverwachting voor 2011 ten opzichte van 2010

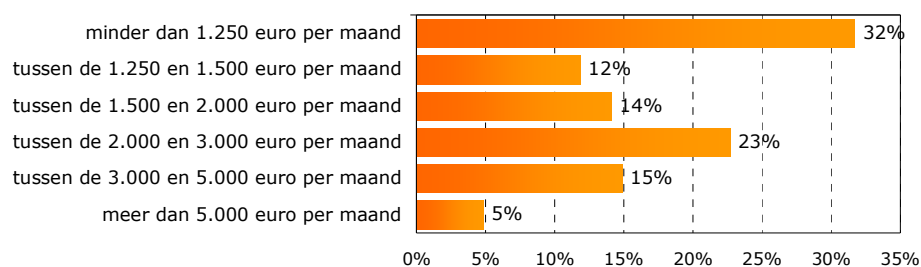

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

2.1.4 Afhankelijkheid van de ondernemingswinst: het zzp-inkomen

Hoewel de omzet een ruwe indicatie geeft van het economische succes, is het zeker nog geen benadering van het bruto inkomen. Een vergelijking met een salaris in dienstverband is dus lastig te maken. Aan de ene kant gaan van de omzet allerlei kosten voor de bedrijfsvoering af. Ook de voorzieningen voor pensioen en voor het afdekken van het risico op inkomensderving komen voor eigen rekening. Aan de andere kant gelden voor de ondernemers fiscale faciliteiten, zodat het netto inkomen hoger kan uitvallen.

Figuur 4 Verdeling van het gemiddelde NETTO maandinkomen van zzp'ers (in %)

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

Een derde van de zzp'ers verdient minder dan € 1.250 netto per maand.

In deze tweede meting van het zzp-panel is gevraagd naar het netto maandinkomen dat met het bedrijf wordt verdiend. In totaal hebben 1.020 respondenten een schatting gegeven van hun maandelijks inkomen. De verdeling van het gemiddelde netto maandinkomen is geïllustreerd in Figuur 4. Het mediane inkomen van de panelleden ligt tussen de € 1.500 en € 2.000. Een groot deel van de zzp'ers verdient minder dan € 1.250 netto per maand (32%). Aan de andere kant is er een groep van zzp'ers (20%) die meer dan € 3.000 netto verdient. De verschillen naar opleidingsniveau zijn zeer klein.

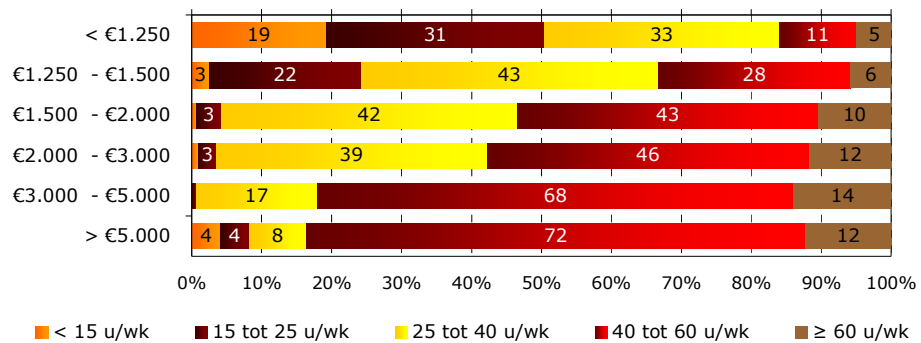
Inkomen naar tijdsbesteding

De hoogte van het zzp-inkomen is sterk gerelateerd aan de tijdsbesteding.

Niet alle zzp'ers zijn volledig afhankelijk van de ondernemingswinst en/of voeren hun onderneming in voltijd uit. Het inkomen afgezet tegen de inzet toont dat de lagere inkomens voornamelijk worden gegenereerd door de ondernemers die hun bedrijf in deeltijd uitvoeren (Figuur 5). Van de zzp'ers die minder dan € 1.250 per maand verdienen, besteedt de helft minder dan 25 uur per week¹ in hun bedrijf. Aan de andere kant is er ook een groep zzp'ers (circa 35%) die meer dan 40 uur per week in hun bedrijf werken en in 2010 een relatief laag inkomen genereren (€ 1.250 tot € 1.500 per maand). Andersom geldt dat de hoogste inkomens worden gegenereerd door de zzp'ers die meer dan 40 uur of zelfs 60 uur per week besteden in hun bedrijf. Zzp'ers met een netto maandinkomen van € 2.000 of meer moeten doorgaans veel uren omzetten. 58% of meer werkt meer dan 40 uur per week. In nog sterkere mate geldt dat voor de zzp'ers met een netto inkomen van meer dan € 3.000 per maand.

¹ Tijdsbesteding tot 24 uur per week komt overeen met de parttimergrens bij werknemers en is omgerekend ook het uren criterium voor Zelfstandigenaftrek (1225 uur/52 wk =24 uur/wk).

Figuur 5 Netto inkomen per maand naar tijdsbesteding (in procenten)

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

(Aandeel) zzp-inkomen naar sector

Van 43% van de zzp'ers ligt het netto maandinkomen onder de € 1.500; bij circa 20% ligt dit boven de € 3.000.

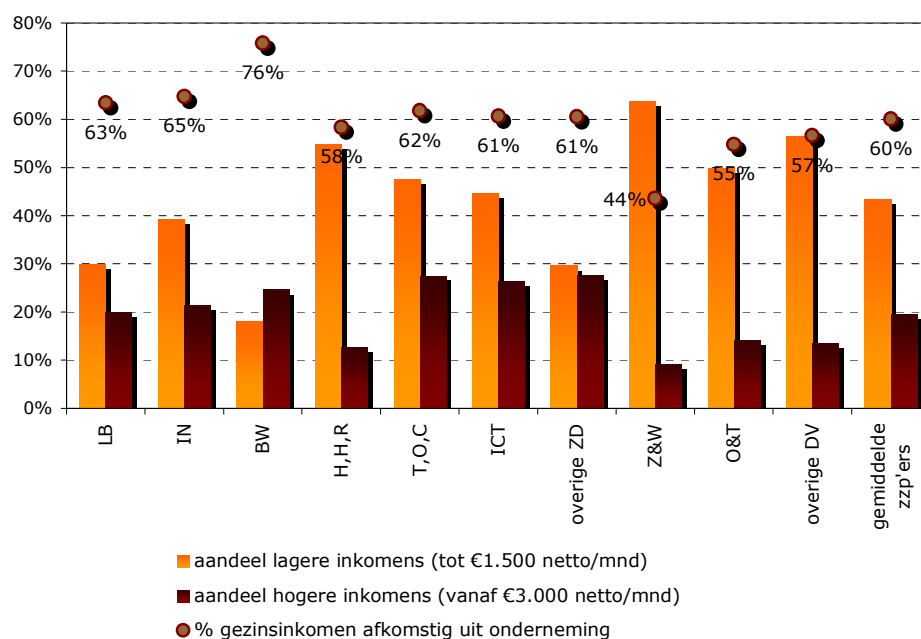
Het zzp-inkomen vormt gemiddeld 60% van het totale gezinsinkomen bij zzp'ers.

Niet alle zzp'ers zijn in dezelfde mate afhankelijk van het inkomen uit de onderneming. Een gebruikelijk kenmerk van de zzp'ers is juist dat men ondernemende activiteiten combineert met een dienstbetrekking (of andere activiteiten die inkomen genereren). Het is dus belangrijk om te weten in welke mate het zzp-inkomen onderdeel vormt van het gezinsinkomen. In Figuur 6 is de samenstelling van het zzp-inkomen weergegeven naar sector. Daarnaast is in de figuur opgenomen welk deel het zzp-inkomen vormt binnen het gezinsinkomen. Voor alle zzp'ers geldt dat circa 43% een laag inkomen (minder dan € 1.500) heeft en ongeveer 20% een hoog inkomen (meer dan € 3.000). Ook blijkt er sprake te zijn van alternatief inkomen, aangezien het zzp-inkomen gemiddeld 60% van het totale gezinsinkomen omvat.¹

In de sector zorg & welzijn is de inkomenspositie van zzp'ers relatief laag. De sector wordt gekenmerkt door veel lagere inkomens (64%) en een klein aandeel hogere inkomens (9%). De afhankelijkheid van dit zzp-inkomen is echter relatief beperkt. Gemiddeld vormt het zzp-inkomen slechts 44% van het totale gezinsinkomen. Dit kan worden verklaard door het hoge aandeel vrouwelijke zzp'ers binnen deze sector (72%), die minder vaak kostwinner zijn. Volgens een vergelijkbaar patroon zien we dit terug in de sectoren overige dienstverlening en de handel, horeca & reparatie. Een tegenovergesteld beeld bestaat in de bouw. Hier zijn meer zzp'ers te vinden met een hoog inkomen en minder met een laag inkomen. De afhankelijkheid van het zzp-inkomen is in de bouw echter groter. Gemiddeld vormt het zzp-inkomen driekwart van het gezinsinkomen. In de bouw zijn bijna alleen mannelijke zzp'ers actief (95%) die vaak ook weer kostwinner zijn. Sectoren met een vergelijkbaar patroon zijn de landbouw en de industrie.

¹ Uit de vorige meting van het zzp-panel is naar voren gekomen dat het alternatieve inkomen vaak dat van de partner of financiële buffers betreft. Ook kan het gaan om een andere baan/dienstbetrekking of een aanvullende uitkering.

Figuur 6 Inkomens naar sector (in procenten)

LB=landbouw;

IN=industrie;

BW=bouw;

H,H,R=handel, horeca, reparatie;

T,O,C=transport, opslag, communicatie;

ICT=informatie- & communicatietechnologie;

overige ZD=overige zakelijke dienstverlening;

Z&W=zorg en welzijn;

O&T=onderwijs en training;

overige DV=overige dienstverlening

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

2.2 Verklaringen voor de financiële positie van zzp'ers

De financiële positie is een vertaling van een breed scala aan aspecten van de bedrijfsvoering. De inzet of tijdsbesteding is een belangrijk aspect en is al kort aan bod gekomen. Daarnaast zijn de gehanteerde tarieven en prijzen van invloed op de economische prestaties. Ten slotte zijn het aantal en het type opdrachtgevers van invloed op de opbrengsten.

48% werkt gemiddeld meer dan 40 uur in het bedrijf. Dit is minder dan tijdens de eerste meting.

Hoger opgeleide zzp'ers voeren hun bedrijf vaker in deeltijd uit.

2.2.1 Inzet

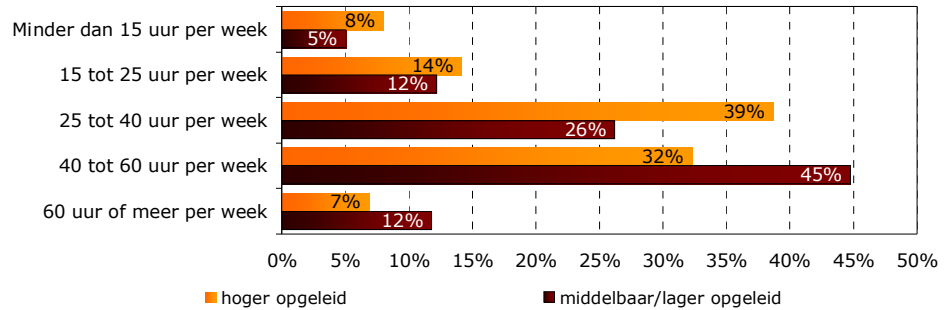
Tijdsbesteding

De tijd die zzp'ers besteden in hun bedrijf is aan fluctuatie onderhevig. Over het algemeen lijkt de gemiddelde tijdsbesteding in de onderneming lager uit te vallen dan tijdens meting I. Waar alle panelleden in het voorjaar van 2010 nog minimaal 15 uur per week besteedden in het bedrijf, geeft 7% nu aan dat dit minder is. Van de zzp'ers spendeert 48% meer dan 40 uur per week in het bedrijf, terwijl dit eerder nog iets meer dan de helft was. In overeenstemming met de eerste meting blijkt een verband te bestaan met het opleidingsniveau (Figuur 7). Hoger opgeleide zzp'ers voeren hun bedrijf vaker in deeltijd uit, terwijl ruim de helft (57%) van de middelbaar en lager opgeleide zzp'ers minimaal 40 uur per week kwijt is aan de onderneming. Dit staat ook weer in relatie tot het netto inkomen. Hoger opgeleide zzp'ers verdienen ongeveer

evenveel als middelbaar en lager opgeleide zzp'ers, maar besteden hiervoor minder tijd in hun onderneming. Het uurtarief ligt dus hoger.

Figuur 7 Tijdsbesteding naar opleidingsniveau

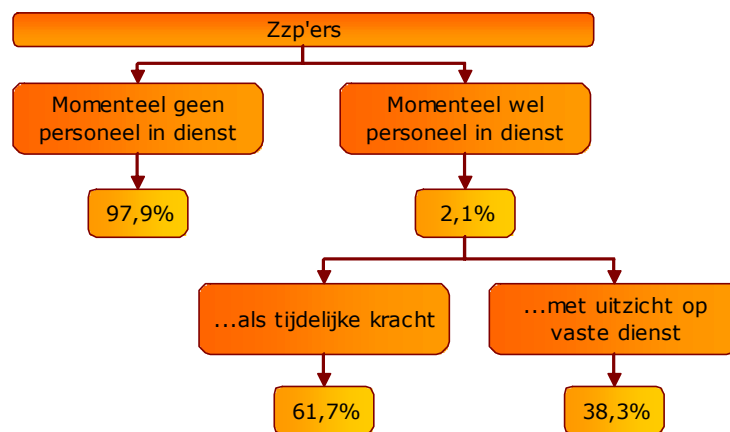
Bron: EIM: zzp-panel 2010.

(Tijdelijk) personeel

Ongeveer 2% van de zzp'ers heeft nu personeel in dienst. Daarvan heeft 38% uitzicht op vaste dienst.

In de voorjaarsmeting van 2010 hebben alle panelleden aangegeven geen personeel in dienst te hebben of meewerkende familieleden. Tijdelijk succes kan voor een zzp'er echter reden zijn om personeel in dienst te nemen (zie Figuur 8). Momenteel heeft 2% van de zzp'ers personeel in dienst. Het grootste gedeelte daarvan (62%) heeft personeel op tijdelijke basis in dienst. Voor 38% van de zzp'ers geldt echter dat het personeel uitzicht heeft op een vast dienstverband. In economisch opzicht is de groep met permanente banencreatie een winst. In volgende metingen zal deze groep echter geen deel meer uitmaken van het panel.

Figuur 8 Personeel in dienst

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

2.2.2 Tarieven en prijs

Prijstelling

Hoger opgeleide zzp'ers hanteren vaker een tarief boven het marktgemiddelde dan middelbaar of lager opgeleide zzp'ers.

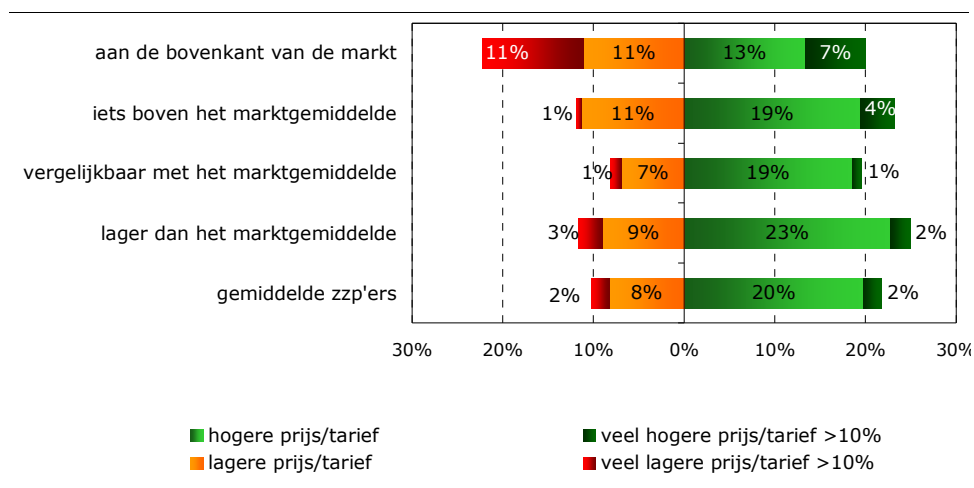
Het zzp-schap gaat doorgaans gepaard met weinig kosten, de overhead is minimaal. Hierdoor kunnen relatief lage prijzen worden gerekend voor geleverde diensten. Niet elke zzp'er voldoet aan dit beeld. Er zijn ook zzp'ers die juist zelfstandig zijn geworden omdat zij iets specifiek aanbieden en hun specialisme commercieel exploiteren, met hogere tarieven als gevolg. In 2010 opereert een klein aandeel van 4% van de zzp'ers met prijzen/tarieven aan de bovenkant van de markt en 13% iets boven het marktgemiddelde. De helft van de zzp'ers hanteert marktconforme tarieven. Prijsvechters vormen een aandeel van 30% en circa 2% weet niet hoe zijn prijs is ten opzichte van de rest van de markt. Conform de eerdere conclusie over uurtarief blijken hoger opgeleide zzp'ers vaker een tarief boven het marktgemiddelde te hanteren (23%) dan de middelbaar en lager opgeleide zzp'ers (11%).

Ontwikkeling van de prijzen/tarieven

Twee derde heeft geen tariefwijziging doorgevoerd. 22% heeft de tarieven of prijzen verhoogd en 10% heeft een verlaging doorgevoerd.

Net als in het overige MKB zullen zzp'ers geneigd zijn om hun tarieven jaarlijks aan te passen. Daarmee proberen zij op zijn minst te corrigeren voor de inflatie. Uit Figuur 9 blijkt dat tweederde van de zzp'ers in 2010 toch geen tariefwijziging heeft doorgevoerd ten opzichte van 2009. Verder is te zien dat 22% van de zzp'ers de tarieven of prijzen naar boven heeft bijgesteld in 2010. Circa 10% heeft een tarief-/prijsverlaging doorgevoerd. Vergeleken met de crisismeting uit 2009 is de ontwikkeling vergelijkbaar, hoewel iets minder zzp'ers de prijzen of tarieven naar beneden hebben bijgesteld (dit aandeel was 13%).

Figuur 9 Ontwikkeling van prijzen/tarieven 2010 t.o.v. 2009 naar prijssegment

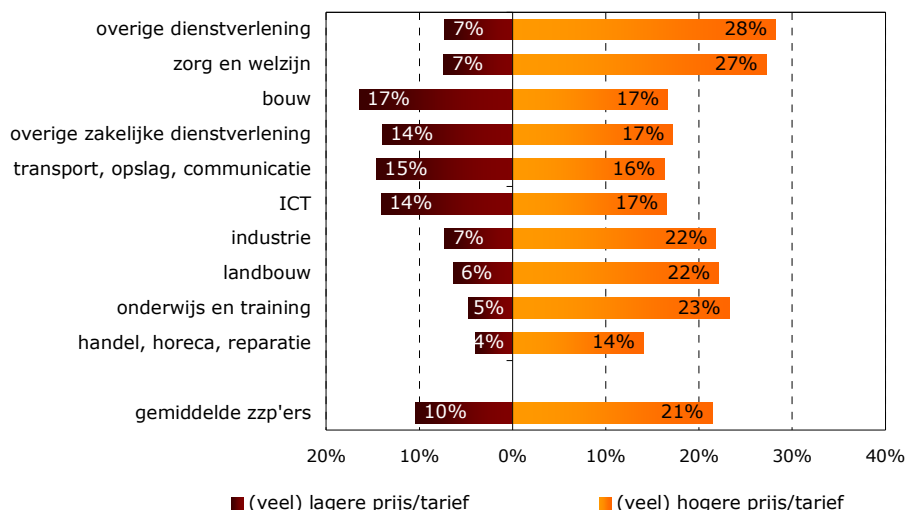
Bron: EIM: zzp-panel 2010.

De grootste prijsdynamiek is te vinden aan de bovenkant van de markt.

Indien de prijzen en tarieven worden afgezet tegen het prijssegment waarin zij opereren, blijkt dat de grootste dynamiek te vinden is aan de bovenkant van de markt (Figuur 9). Daarmee is een verandering opgetreden ten opzichte van de crisismeting in 2009. Waar toen nog amper aanpassing van de tarieven naar beneden plaatsvond, zijn de prijzen in 2010 fors omlaag geschroefd (22%). Ook het aandeel zzp'ers aan de bovenkant van de markt dat de tarieven kon opvoeren, is fors gedaald (20% versus 34% in 2009). De zzp'ers in

het laagste prijssegment hebben daarentegen minder vaak de tarieven hoeven te verlagen en hebben in 2010 vaker een hogere prijs of hoger tarief gevoerd.

Figuur 10 Ontwikkeling van prijzen/tarieven 2010 t.o.v. 2009 naar sector

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

De ontwikkeling van de prijzen/tarieven blijkt per sector behoorlijk uiteen te lopen (Figuur 10). Sectoren waar het zpp-schap in opkomst is, zoals de overige dienstverlening, zorg & welzijn en onderwijs & training, hebben vaker dan gemiddeld de prijzen en tarieven verhoogd. Hetzelfde geldt voor de industrie waar enig herstel is waargenomen. In de landbouw is de prijsstijging opvallend gezien de economische ontwikkeling in 2010. Sectoren met een relatief groot aandeel zpp'ers dat een tariefverlaging heeft doorgevoerd, zijn de bouw, de zakelijke dienstverlening, de ICT en de transport, opslag & communicatie.

2.2.3 Marktsegment

85% van de zpp'ers die voornamelijk voor particulieren werken, heeft meer dan 10 opdrachtgevers.

Niet alleen de tarieven maar ook het type opdrachtgever kan de financiële positie van zpp'ers verklaren. Zpp'ers die voornamelijk voor particulieren werken, zijn vaak afhankelijk van veel opdrachten (85% heeft meer dan 10 opdrachtgevers) die bovendien kleiner zijn. Als gevolg worden vaker lagere prijzen gehanteerd¹ en is de concurrentie groter. Het risico op vraaguitval wordt echter gespreid over de vele opdrachten. Opdrachten die door het bedrijfsleven en overheidsorganisaties worden uitgezet, zijn gemiddeld genomen omvangrijker maar ook minder in aantal (40% heeft meer dan 10 opdrachtgevers). Facturering gebeurt dan op uurbasis of 'lump sum', waardoor de gehanteerde tarieven vaker iets boven het marktgemiddelde kunnen liggen. Een nadeel is de grotere afhankelijkheid van het beperkte aantal opdrachten.

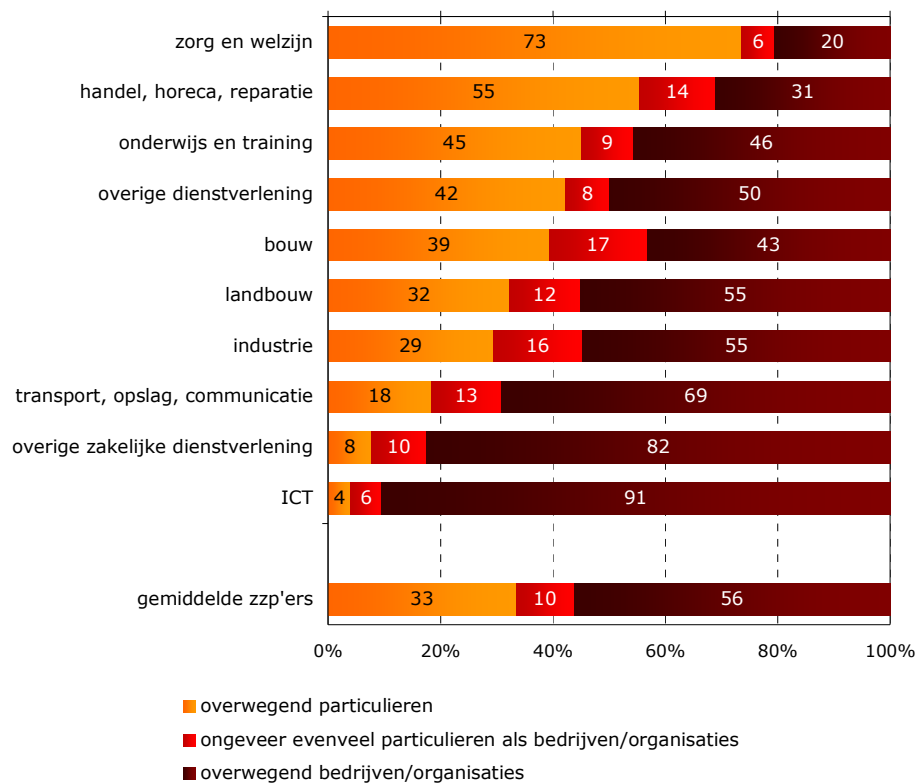
¹ Zpp'ers met overwegend particuliere opdrachtgevers kwalificeren de prijzen die zij hun klanten in rekening brengen significant vaker als 'lager dan het marktgemiddelde' dan zpp'ers die overwegend bedrijven/organisaties bedienen ($X^2 = 16.121$, $p = .013$, $d.f. = 6$). Met andere woorden: zpp'ers die voornamelijk op de particuliere markt opereren, ervaren meer prijsdruk.

Het type opdrachtgever

Het type opdrachtgevers verschilt sterk naar sector.

In deze tweede meting van het zzp-panel 2010 is gevraagd of overwegend de particuliere markt, de zakelijke markt (bedrijven/organisaties) of een mix van beide bediend wordt. Uitgesplitst naar sector komt het volgende naar voren (Figuur 11). Vooral in de ICT en de overige zakelijke dienstverlening is er sprake van een zakelijke afzetmarkt (respectievelijk 91% en 82%). Ook in de transport, opslag & communicatie zijn zzp'ers vaker dan gemiddeld afhankelijk van zakelijke opdrachtgevers (69%). Aan de andere kant wordt in de zorg & welzijn veel vaker dan gemiddeld een particuliere klant bediend (73%). Een deel van de verklaring ligt in het feit dat zorg een persoonsgebonden dienst is (denk bijvoorbeeld aan het PGB en de thuiszorg). Ook in de handel, horeca & reparatie wordt relatief vaak de particuliere markt bediend (55%).

Figuur 11 Marktsegment naar sector (in procenten)

Zzp'ers die op de zakelijke markt actief zijn, werken het vaakst voor het bedrijfsleven.

Hoger opgeleide zzp'ers zijn veel vaker actief voor de overheid.

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

Als zzp'ers aangeven dat zij overwegend de zakelijke markt bedienen, blijkt dat in de meeste gevallen het bedrijfsleven te zijn (71%) en in mindere mate de overheid (17%). Voor 11% geldt dan een gelijke verdeling over het bedrijfsleven en de overheid. Naar opleidingsniveau bezien zijn hoger opgeleide zzp'ers veel vaker actief voor de overheid (24%) dan middelbaar en lager opgeleiden (5%).

Aantal opdrachtgevers

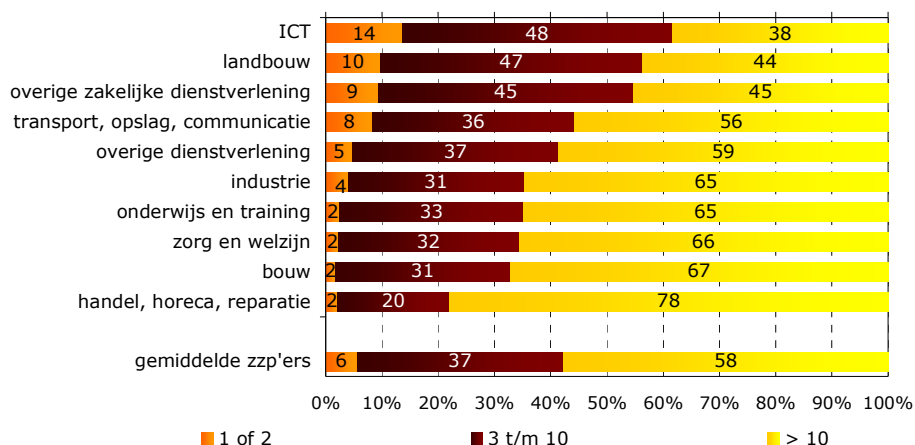
Gemiddeld is 6% van de zzp'ers afhankelijk van 1 of 2 opdrachtgevers.

Zzp'ers die voornamelijk de zakelijke markt bedienen, zijn het vaakst afhankelijk van 1 of 2 opdrachtgevers.

Zoals eerder aangegeven in deze paragraaf, is de afhankelijkheid van het aantal opdrachtgevers bepalend voor de positie van de zelfstandige ondernemers. Aan de leden van het zzp-panel is daarom gevraagd naar het aantal opdrachtgevers in 2010. In Figuur 12 is per sector de verdeling van het aantal opdrachtgevers weergegeven. Gemiddeld geeft 6% van de zzp'ers aan in 2010 slechts een of twee opdrachtgevers te hebben gehad. Zoals verwacht vertonen de sectoren die voornamelijk de zakelijke markt bedienen, de grootste afhankelijkheid van een of twee opdrachtgevers. Dit zijn de ICT (14%), de overige zakelijke dienstverlening (9%) en de transport, opslag & communicatie (8%). De opdrachten zijn omvangrijker en er ontstaat vaker een duurzame klantrelatie met de zzp'er. Toch zijn er ook veel ICT'ers of andere zakelijke dienstverleners die tot wel 10 opdrachtgevers per jaar hebben (respectievelijk 48 en 45%).

Sectoren met veel zzp'ers die voornamelijk de particuliere markt bedienen, hebben doorgaans veel klanten. Voorbeelden hiervan treffen we aan in de handel, horeca & reparatie (78%) en ook in de bouw (67%) en in de zorg & welzijn (66%).

Figuur 12 Verdeling aantal opdrachtgevers naar sector (in %)

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

Zzp'ers met 1 of 2 opdrachtgevers zijn vaker parttime zzp'er en ook hoger opgeleid.

De afhankelijkheid van een of twee opdrachtgevers is ook getoetst aan het aantal bestede uren, het inkomen en het opleidingsniveau. Een significant verschil is aangetroffen tussen de tijdsbesteding van zzp'ers met slechts een of twee opdrachtgevers en zzp'ers met meerdere opdrachtgevers.¹ De eerste groep is vaker parttime zzp'er (48% werkt minder dan 25 uur versus 18%). Wat betreft het netto maandinkomen is het aantal waarnemingen te onbetrouwbaar om te spreken van significante verschillen.² Maar zzp'ers met een of twee opdrachtgevers lijken vaker een inkomen onder de € 1.250 te genereren en opvallend genoeg ook vaker een heel hoog inkomen. Ten slotte is ook

¹ ($\chi^2 = 55.6$, $p < .001$, d.f.=4).

² ($\chi^2 = 38.1$, $p < .001$, d.f.=5). NB: minimale voorspelde waarde is 2,69.

naar opleiding een significant effect gevonden.¹ Zzp'ers met een zeer beperkt aantal opdrachtgevers zijn veel vaker hoger opgeleid (84% versus 49% bij zzp'ers met meerdere opdrachtgevers). Dit is volledig in lijn met de eerdere bevindingen waaruit bleek dat hoger opgeleiden vaker in deeltijd ondernemen (zie Figuur 7).

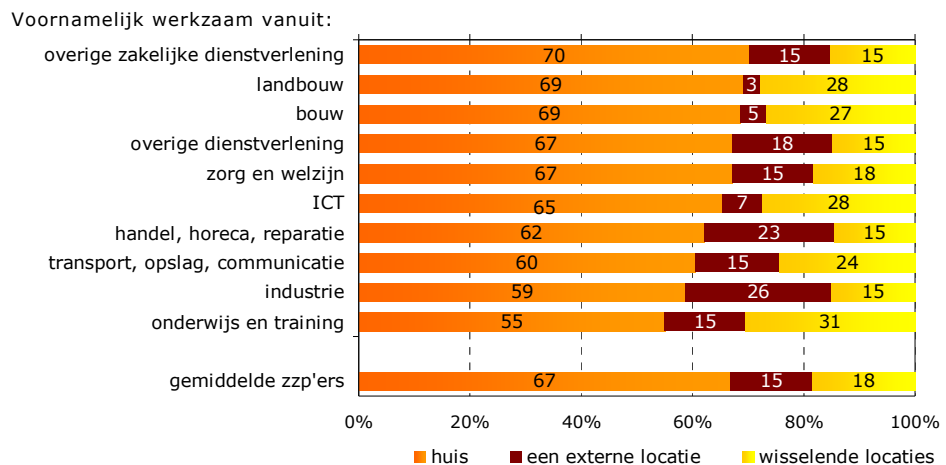
2.3 Overige structuurkenmerken

2.3.1 Werklocatie

Tweederde van de zzp'ers werkt vanuit huis.

De laatste jaren groeit de groep zzp'ers niet alleen in relatieve zin. Ook in absolute zin gaat het om veel ondernemers. Een vraagstuk dat hieraan gerelateerd is, betreft de huisvestingsbehoefte van zzp'ers.² In het zzp-panel is daarom gevraagd naar de werklocatie van zzp'ers. De resultaten hiervan staan weergegeven in Figuur 13. Tweederde van de zzp'ers werkt vanuit huis, al dan niet met een aparte bedrijfsruimte aan huis. Circa 15% werkt vanuit een extern kantoor of externe bedrijfsruimte, anders dan het woonadres. Er zijn ook zzp'ers die voornamelijk vanuit wisselende locaties werken (18%). Deze ambulante of mobiele werkers werken op locaties van de opdrachtgevers of zijn bijvoorbeeld op pad met (eigen) vervoersmiddelen.

Figuur 13 Werklocatie naar sector (in procenten)

In de industrie en de handel, horeca & reparatie werken veel zzp'ers vanuit een externe bedrijfsruimte.

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

De overige zakelijke dienstverlening, de landbouw en de bouw kennen de meeste zzp'ers die vanuit het woonadres werkzaam zijn (allen circa 70%). De industrie (28%) en de handel, horeca & reparatie (23%) zijn sectoren met een bovengemiddeld aandeel zzp'ers die vanuit een externe bedrijfsruimte werkzaam zijn. De sectoren met de meeste ambulante zzp'ers zijn onderwijs & training (31%), ICT (28%), landbouw (28%) en bouw (27%).

¹ ($\chi^2 = 29.8$, $p < .001$, d.f. = 1).

² Zie bijvoorbeeld: Inzicht Marktonderzoek (2010). ZZP BV Amersfoort: Huisvesting. In opdracht van ZZP BV gemeente Amersfoort.

3 Innovatie

Als het gaat om innovatie door zzp'ers kunnen drie invalshoeken onderscheiden worden. Dat is in eerste instantie de innovatieve houding en het innovatieve gedrag van zzp'ers. Een andere benadering richt zich meer op de rol die zzp'ers in het totale proces van innovatie innemen.¹ Daarbij staat de vraag centraal in hoeverre zzp'ers bewust worden ingeschakeld bij innovatieprocessen van andere bedrijven. Een derde en laatste benadering is door te kijken naar de zichtbare innovaties door deze groep ondernemers zelf. Dergelijk onderzoek is gericht op de innovatieve prestaties (aantal gerealiseerde vernieuwingen) en de innovatieve inspanningen (bestede tijd en geld aan vernieuwingen). Dit wordt samen ook wel de innovatiekracht genoemd. In deze editie van het zzp-panel richten we ons voornamelijk op de laatste benadering.

Met behulp van het panel is op systematische wijze data verzameld over de innovatiekracht van zzp'ers.

Met behulp van het panel is voor het eerst op een systematische wijze data verzameld over de innovaties die zzp'ers realiseren en de inspanningen die zij daarvoor doen. Daarvoor is dezelfde methodiek gehanteerd als gebruikelijk voor metingen naar innovatiekracht in het reguliere MKB, namelijk de innovatiepiramide. Met behulp van de innovatiepiramide is een segmentering gemaakt van zzp'ers. In dit hoofdstuk wordt in eerste instantie kort ingegaan op wat in de literatuur bekend is over zzp'ers en innovatie. Vervolgens worden de unieke empirische data gepresenteerd en uiteindelijk zal de innovatiepiramide voor zzp'ers worden afgezet tegen eenzelfde piramide voor het gehele MKB. Als laatste komt aan bod hoe vaak zzp'ers worden betrokken bij innovatie door andere partijen en op welk terrein van innovatie zij dan worden ingeschakeld.

3.1 Innovatie door en met zzp'ers

In de literatuur is de laatste jaren meer aandacht geweest voor de innovatieve houding van zzp'ers. De innovatieve houding wordt veelal gekoppeld aan de mate van ondernemendheid. In enkele specifieke studies waarin gevraagd is naar innovatief gedrag, blijkt dat zzp'ers op deze schaal hoger scoren dan gemiddeld.^{2 3} Ander werk laat zien dat eenmanszaken (bedrijven zonder personeel) een iets minder innovatieve houding vertonen ten opzichte van MKB-bedrijven.⁴

¹ SER, 2010. *Zzp'ers in beeld: een integrale visie op zelfstandigen zonder personeel*. Den Haag: SER-advies 10/4.

² Bel, M., 2009. *Zzp'ers in Nederland: hun prestaties, ondernemend gedrag en hulp van het informele netwerk*. Masterthesis, Faculteit der Sociale wetenschappen, Vrije universiteit van Amsterdam.

³ Tilborg, M. van, 2009. *Gezamenlijk alleen: Studie naar de positieve en negatieve effecten van sociaal kapitaal op de prestatie en innovativiteit van zelfstandigen zonder personeel*. Amsterdam: Masterthesis, Faculteit der Sociale wetenschappen, Vrije universiteit van Amsterdam.

⁴ Pleijster, F., M. Mooibroek, J.M.P. de Kok en A.R.M. Wennekers, 2010. *Innovatief ondernemerschap in detailhandel, horeca en ambacht: Verbetering door Vernieuwing*. Zoetermeer: EIM, p. 87.

Over de inzet van zzp'ers bij innovatieprocessen is minder bekend. Uit een recente studie is echter gebleken dat zzp'ers relatief vaak worden ingezet bij innovatieprocessen van MKB-bedrijven.¹ Zij fungeren als het ware als een soort smeermiddel. Zzp'ers zijn per definitie op zichzelf aangewezen voor innovatie. Zij hebben daarentegen wel wisselende contacten met meerdere opdrachtgevers. Tijdens deze wisselende contacten voeren zij relatief vaak specialistisch werk uit binnen de omgeving van andere organisaties. Daardoor lopen zzp'ers een grotere kans dan bijvoorbeeld werknemers om in aanraking te komen met nieuwe technologische mogelijkheden en wordt kennis sneller verspreid door de zzp'ers.²

Ook over de innovatiekracht van zzp'ers is betrekkelijk weinig bekend. De meeste empirische studies zijn uitgevoerd op het niveau van kleine, jonge, nieuwe bedrijven.³ Hieruit blijkt dat deze groep in absolute zin minder innoveert, maar wel kwalitatief hoogstaande (radicale) innovaties voortbrengt. Zij spelen een specifieke rol in het innovatieproces. Zzp'ers vallen binnen deze definitie, maar daarnaast ook een aanzienlijk deel van het Nederlandse MKB. Uitspraken over de specifieke bijdrage van zzp'ers in het innovatieproces zijn op basis van de aangetroffen studies niet te doen. Met behulp van deze meting van het zzp-panel is dit wel mogelijk.

3.2 De innovatiekracht van zzp'ers⁴

Onder innovatiekracht verstaan we in deze studie: de innovatieve prestaties en innovatieve inspanningen van zzp'ers.

Van het begrip innovatie bestaan vele definities. Hier verstaan we onder innovatie de vernieuwing van producten, diensten en processen, gericht op het behalen van betere resultaten. Innovatiekracht is de mate waarin een onderneming beschikt over de kennis, vaardigheden, netwerken en middelen die nodig zijn om te innoveren, en deze benodigdheden weet om te zetten in concrete innovaties. Innovatiekracht omvat dus meerdere facetten van het innoveren. Aangezien dit een eerste meting onder zzp'ers betreft, is het belangrijk om een eerste beeld te schetsen. Deze studie beperkt zich daarom tot de twee meest essentiële componenten van innovatiekracht: de innovatieve prestaties en de innovatieve inspanningen.

3.2.1 Innovatieve prestaties

Als het om innovatieve prestaties gaat, wordt in de innovatieliteratuur vaak gewezen op het belang van product- en procesinnovaties. Productinnovaties omvatten de ontwikkeling en/of implementatie van nieuwe fysieke goederen die aan afnemers worden geleverd, alsmede de ontwikkeling van nieuwe diensten. Bij procesinnovaties gaat het om de vernieuwing van interne bedrijfsprocessen, bijvoorbeeld de werkmethoden, productielijnen of organisatievormen. In deze meting zijn beide vormen onderzocht:

¹ Vries, N.E. de, 2010. *Smering voor de nering: zzp'ers als smeermiddel voor innovaties in het MKB*. Zoetermeer: EIM.

² Berden, C., R. Dosker, P. Risseeuw en D. Willebrands, 2010. *Markt en hiërarchie: Kosten en baten van het zzp-schap*. Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek (SEO-rapport nr. 2009-72).

³ Praag, M. van en P.H. Versloot, 2008. The economic Benefits and Costs of Entrepreneurship: A review of the Research. *Foundations and Trends in Entrepreneurship*, Vol. 4 No. 2 pp. 65-154.

⁴ Deels ontleend aan het rapport: *De kracht van Oostland*. EIM/Rabobank 2008.

- Nieuwe producten of diensten kunnen niet alleen nieuw zijn voor het eigen bedrijf, maar ook voor de bedrijfstak. Dit laatste duidt op meer innovatiekracht. Hetzelfde geldt voor de situatie waarin bedrijven producten/diensten helemaal zelf ontwikkelen in plaats van die te adopteren van leveranciers.
- Vernieuwingen of verbeteringen in de interne bedrijfsprocessen kunnen net als nieuwe producten/diensten worden overgenomen van leveranciers of zelf worden ontwikkeld. Het laatste duidt op meer innovatiekracht.

Tabel 1 De innovatieve prestaties van zzp'ers naar opleiding en sector

Innovatieve prestaties (output)	Opleiding		Sector										Totaal	
	hoger opgeleid	middelbaar/lager opgeleid	LB	IN	BW	H,H,R	T,O,C	ICT	overige ZD	Z&W	O&T	overige DV	gemiddelde zzp'ers	Totale MKB
Zzp'er heeft in de afgelopen 3 jaar:														
nieuwe producten of diensten op de markt gebracht	32	14	14	19	12	18	17	31	30	31	36	20	23	31
producten of diensten op de markt gebracht die nieuw zijn voor de bedrijfstak	16	5	6	11	5	4	8	17	13	13	16	11	11	15
nieuwe producten of diensten op eigen kracht ontwikkeld	25	9	7	13	5	12	13	25	22	21	33	17	17	17
verbeteringen/vernieuwingen in interne bedrijfsprocessen	55	41	43	39	43	37	44	69	51	68	50	46	49	45
interne procesverbeteringen/-vernieuwingen op eigen kracht ontwikkeld	36	23	22	19	21	25	25	48	37	39	38	26	30	20

LB=landbouw; IN=industrie; BW=bouw; H,H,R=handel, horeca, reparatie; T,O,C=transport, opslag, communicatie; ICT=informatie- & communicatietechnologie; overige ZD=overige zakelijke dienstverlening; Z&W=zorg en welzijn; O&T=onderwijs en training; overige DV=overige dienstverlening

Bron: EIM: zzp-panel 2010 en Monitor Determinanten bedrijfsprestaties 2010.¹

Zzp'ers hebben relatief minder productvernieuwingen gerealiseerd dan het totale MKB.

Zzp'ers hebben relatief meer vernieuwingen doorgevoerd in de eigen interne bedrijfsprocessen.

Tabel 1 toont de innovatieve prestaties van zzp'ers over de afgelopen drie jaar, ook in vergelijking met het totale MKB. Het totale MKB is hier inclusief de bedrijven met één werkzame persoon. Relatief gezien hebben zzp'ers in de afgelopen drie jaar minder productvernieuwingen gerealiseerd dan het totale MKB (23% versus 31%). Zij brengen minder vaak producten of diensten op de markt die nieuw zijn voor de bedrijfstak (11% versus 15%). Het aandeel dat de vernieuwingen op eigen kracht heeft gerealiseerd, is met 17% gelijk aan het gehele bedrijfsleven. Zzp'ers zijn vooruitstrevend op het gebied van procesinnovaties. Bijna een op de twee zzp'ers heeft de eigen interne bedrijfsprocessen verbeterd of vernieuwd (MKB: 45%) en bijna een op de drie heeft dat dan op eigen kracht gedaan (MKB: 20%). Het beeld van de innovatieve prestaties van zzp'ers komt redelijk overeen met dat van het kleinschalige bedrijfsleven (1-9 werkzame personen).

Innovaties naar opleiding en sector

Hoger opgeleide zzp'ers houden zich vaker bezig met vernieuwingen dan middelbaar en lager opgeleide zzp'ers. Een op de drie hoger opgeleiden heeft in de afgelopen drie jaar nieuwe producten of diensten op de markt gebracht en maar liefst 55% voert verbeteringen en/of vernieuwingen door in de interne processen. De dienstverlenende zzp'ers leveren veel vaker innovatieve pres-

¹ Cijfers afkomstig uit de dataset *Determinanten bedrijfsprestaties 2010* (www.ondernemerschap.nl).

taties in vergelijking tot de productie- en handelssectoren. Zelfs in vergelijking met de gerealiseerde innovaties in het totale MKB zijn deze zzp'ers erg innovatief. De dienstverleners realiseren vaker nieuwe producten en diensten, variërend van 30% in de overige zakelijke dienstverlening tot 36% in onderwijs & training. Daarbovenop zijn deze vernieuwingen relatief vaak nieuw voor de bedrijfstak en op eigen kracht ontwikkeld. Als verklaring kan gelden dat vernieuwingen in de dienstensector relatief eenvoudig en zonder al te hoge investeringen gerealiseerd kunnen worden. Denk hier bijvoorbeeld aan het ontwikkelen van nieuwe software of aan een nieuwe marketingmethode. Een voorbeeld van innovatie in de productiesectoren is het installeren van een legger voor metalen vlechtmatten op een vrachtauto. Dergelijke vernieuwingen zijn hoogdrempeliger.

3.2.2 Innovatieve inspanningen

Innovatieve inspanningen zijn activiteiten die nodig zijn om tot nieuwe producten, diensten of processen te komen.

Onder innovatieve inspanningen verstaan we activiteiten die nodig zijn om tot nieuwe producten, diensten of processen te komen. Uit eerder onderzoek is bekend dat hiervoor de volgende zaken van groot belang zijn:

- Netwerken: kennis is een belangrijke inputfactor voor innovatie. Zzp'ers met veel innovatiekracht wisselen actief kennis uit met hun omgeving en werken met andere bedrijven of kennisinstellingen samen om vernieuwingsprojecten uit te voeren.
- Mankracht en middelen: voor innovatie is tijd en geld nodig. Een kenmerk van zzp'ers met veel innovatiekracht is dat zij budget vrijmaken of specifiek middelen reserveren voor innovatie. Sommige zzp'ers houden zich in de dagelijkse werkzaamheden specifiek bezig met vernieuwing en voeren zelf onderzoeks- en ontwikkelingsactiviteiten uit in plaats van die uit te besteden.

Zzp'ers leveren relatief ongeveer evenveel innovatieve inspanningen als het totale MKB.

De innovatieve inspanningen van zzp'ers staan uiteengezet in Tabel 2. Gemiddeld genomen wijken de innovatieve inspanningen van de zzp'ers amper af van die van het totale MKB. Circa 45% maakt gebruik van externe netwerken en 34% werkt samen met andere partijen om vernieuwingsprojecten uit te voeren. Alleen wat betreft mankracht en middelen blijven zzp'ers iets achter. Een aanzienlijk deel houdt zich in zijn dagelijkse werkzaamheden nog wel bezig met vernieuwingprojecten (35% versus 32% in het MKB), maar het aandeel dat aan Research & Development (R&D) doet, valt iets lager uit (21% versus 24%). Het aandeel dat specifiek middelen gereserveerd heeft voor innovatie, komt uit op (9%). Ten opzichte van het kleinschalige bedrijfsleven (1-9 werkzame personen) wijken zzp'ers nu positief af en leveren zij gemiddeld genomen meer innovatieve prestaties.

Tabel 2 De innovatieve inspanningen van zzp'ers naar opleiding en sector

Innovatieve inspanningen (input)														
	hoger opgeleid	middelbaar/lager opgeleid	LB	IN	BW	H,H,R	T,O,C	ICT	overige ZD	Z&W	O&T	overige DV	gemiddelde zzp'ers	Totale MKB
Zzp'er:														
gebruikt externe kennisnetwerken	58	32	34	27	31	31	25	68	60	58	53	41	45	41
werkt samen met andere partijen om vernieuwingsprojecten uit te voeren	44	24	19	21	28	17	24	46	45	43	38	30	34	31
houdt zichzelf in de dagelijkse werkzaamheden bezig met vernieuwing	43	26	22	29	28	22	28	51	38	51	45	33	35	32
heeft in de afgelopen drie jaar aan R&D (onderzoeks- en/of ontwikkelingsactiviteiten) gedaan	26	16	11	21	16	15	24	43	24	23	18	21	21	24
heeft een min of meer vast budget voor vernieuwingsinspanningen of heeft hiervoor specifiek middelen gereserveerd	11	7	6	6	9	4	4	13	8	12	9	11	9	11

LB=landbouw; IN=industrie; BW=bouw; H,H,R=handel, horeca, reparatie; T,O,C=transport, opslag, communicatie; ICT=informatie- & communicatietechnologie; overige ZD=overige zakelijke dienstverlening; Z&W=zorg en welzijn; O&T=onderwijs en training; overige DV=overige dienstverlening

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

Innovatieve inspanningen naar opleiding en sector

Evenals bij de prestaties bestaan er aanzienlijke verschillen tussen de hoger opgeleide zzp'ers en de middelbaar en lager opgeleiden. Hoger opgeleiden maken vaker gebruik van netwerken en samenwerkingsverbanden (58% en 44%) en zetten substantieel vaker mankracht en middelen in voor vernieuwingsprojecten. Het inzetten voor innovatie staat wederom hoog in het vaandel bij de dienstverlenende sectoren. Vooral in de ICT-sector gebruiken zzp'ers externe netwerken (68%) en werken zij samen met andere partijen aan innovatie (46%). De eigen inzet voor vernieuwing (51%), een opvallend hoog aandeel dat aan R&D doet (43%) en een relatief hoog aandeel met een geoormerkt innovatiebudget (13%) kenmerken deze zelfstandigen. In iets mindere mate, maar wel bovengemiddeld, zijn er innovatieve inspanningen in de zorg & welzijn. Dit mag opvallend worden genoemd in relatie tot hun financiële positie.

3.2.3 Segmentering naar innovatief gedrag: de innovatiepiramide

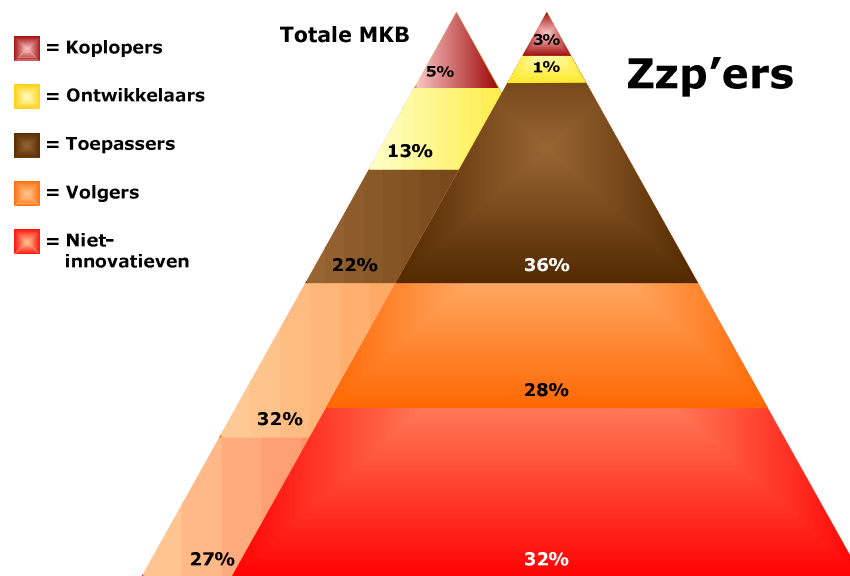
Niet alle bedrijven houden zich even intensief met innovatie bezig. Innovatief gedrag van ondernemers kan een essentieel onderdeel vormen van hun strategie. Evengoed kunnen ondernemers ook pas vernieuwing tot stand brengen als de markt of andere omstandigheden hierom vragen. Het innovatievermogen staat dan op een laag niveau. Een veelgebruikte indeling om het innovatievermogen van bedrijven te onderscheiden, is de innovatiepiramide.¹ De innovatiepiramide onderscheidt de volgende segmenten in het MKB:

- 1 *Koplopers*: zij ontwikkelen zelf product- of procesinnovaties en doen expliciet en systematisch aan R&D. Gerealiseerde productinnovaties zijn nieuw voor hun markt of bedrijfstak.
- 2 *Ontwikkelaars*: zij ontwikkelen eveneens zelf product- of procesinnovaties. Ze hebben eigen capaciteit voor de ontwikkeling van prototypes, echter zonder dat innovatie expliciet is georganiseerd door middel van R&D.

¹ Gibcus, P. en J.P.J. de Jong, 2008. *Innovatiepiramide: Een segmentatie van het MKB*. Zoetermeer: EIM.

- 3 *Toepassers*: zij realiseren product- of procesinnovaties waarbij het zowel om eigen ontwikkelingen als om adopties kan gaan. Zij innoveren door het combineren en toepassen van elders beproefde kennis en methoden. Dit komt tot uiting in externe innovatieve samenwerking en/of het gebruik van externe kennisnetwerken.
- 4 *Volgers*: bedrijven met bescheiden doch aanwezige innovatieve activiteiten.
- 5 *Niet-innovatieven*: bedrijven die in de afgelopen drie jaar geen innovaties hebben gerealiseerd, niet aan R&D doen en geen interactie hebben met andere partijen om te innoveren.

Figuur 14 De innovatiepiramide voor zzp'ers versus het totale MKB (in procenten)

Bron: EIM: zzp-panel 2010 en Monitor Determinanten bedrijfsprestaties 2010.

De innovatiepiramide is opgesteld voor zzp'ers.

Op basis van de vragen over innovatieve prestaties en inspanningen is de innovatiepiramide opgesteld voor zzp'ers. Voor een juiste interpretatie is deze vergeleken met de innovatiepiramide van het totale MKB uit 2010 (Figuur 14). Het aandeel koplopers (3%) en ontwikkelaars (1%) is duidelijk kleiner onder de zzp'ers waar dit in het totale MKB respectievelijk 5% en 13% is. Deze verschillen zijn niet geheel tegen de verwachting in, omdat zzp'ers relatief minder vaak innoveren en minder vaak hun werkzaamheden hebben ingericht op vernieuwingen (zie paragraaf 4.1). De innovatieve houding blijft in sommige sectoren ook achter op het MKB.

De groep toepassers is daarentegen fors groter onder zzp'ers dan in het MKB (36% versus 22%). Dit sluit goed aan op de invalshoek van de verbindende rol van zzp'ers en de kruisbestuiving die zij teweegbrengen. Een derde van alle zzp'ers vertoont helemaal geen innovatief gedrag. Deze niet-innovatieven zijn iets oververtegenwoordigd ten opzichte van het totale MKB (27%).

Zzp'ers zijn niet zo zeer minder innovatief, maar zij vertonen ander innovatief gedrag. Zij zijn meer toepasser van vernieuwingen.

Al met al kan uit Figuur 14 worden geconcludeerd dat het aandeel zzp'ers dat innovatief gedrag vertoont, ongeveer even groot is als in het totale bedrijfsleven (circa 40% voor de koplopers, ontwikkelaars en toepassers bij elkaar). Het deel dat als niet-innovatief kan worden bestempeld, beslaat in beide populaties ook circa 60%. Kortom: zzp'ers zijn niet zo zeer minder innovatief, maar vertonen eerder ander innovatief gedrag. Zij zijn namelijk meer toepasser van vernieuwingen en nieuwe kennis en zij zorgen voor verspreiding van de innovaties. De bestaande ideeën over de innovatiekracht van kleinere bedrijven (zie paragraaf 4.1) zijn dus niet zonder meer van toepassing op de groep van allerkleinste ondernemingen. Op basis van de gepresenteerde empirische uitkomsten dienen die inzichten genuanceerd te worden.

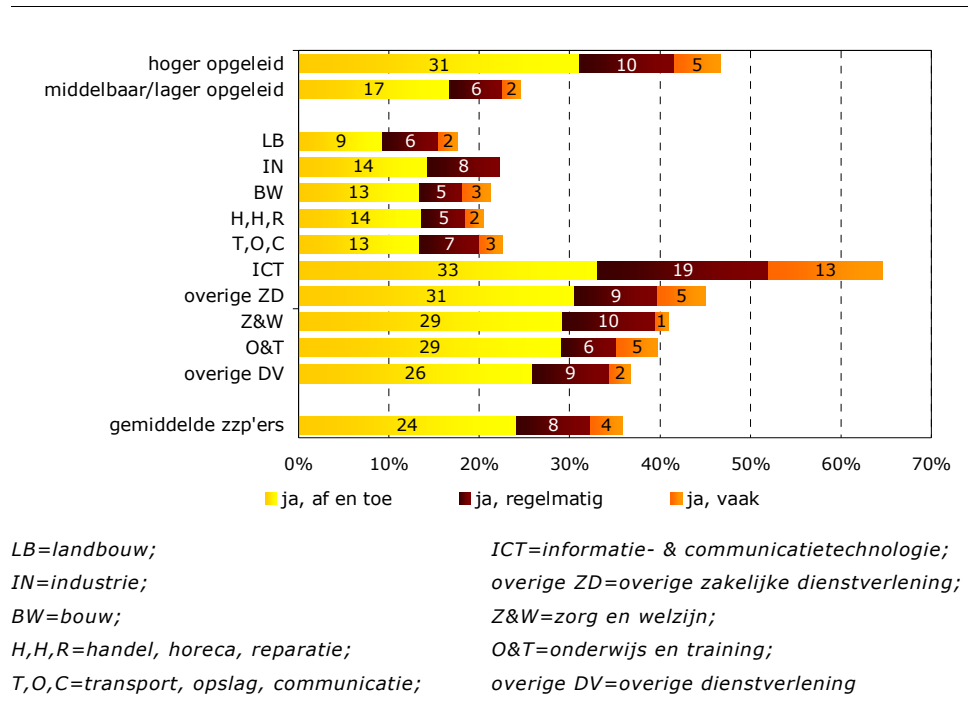
De resultaten blijven robuust als ook de controlegroep overige ondernemingen zonder personeel (ozp'ers) in beschouwing wordt genomen. Ozp'ers kennen een vergelijkbare segmentering maar zijn nog iets minder innovatief dan zzp'ers, doordat het aandeel toepassers iets kleiner is (32%) en het aandeel volgers iets omvangrijker (33%).

3.3 Inschakeling van zzp'ers door andere partijen

Gemiddeld geeft 36% van de zzp'ers aan dat zij worden ingeschakeld voor innovatie door derden.

De functie van toepasser komt goed tot zijn recht als zzp'ers veel worden ingeschakeld voor innovatieprojecten bij andere partijen. Gemiddeld geeft 36% van de zzp'ers aan dat zij worden ingeschakeld door derden (Figuur 15). Een op de vier zzp'ers wordt af en toe betrokken, in 8% van de gevallen wordt een zzp'er regelmatig ingehuurd en zo'n 4% wordt vaak ingeschakeld.

Figuur 15 De inschakeling van zzp'ers (in procenten)

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

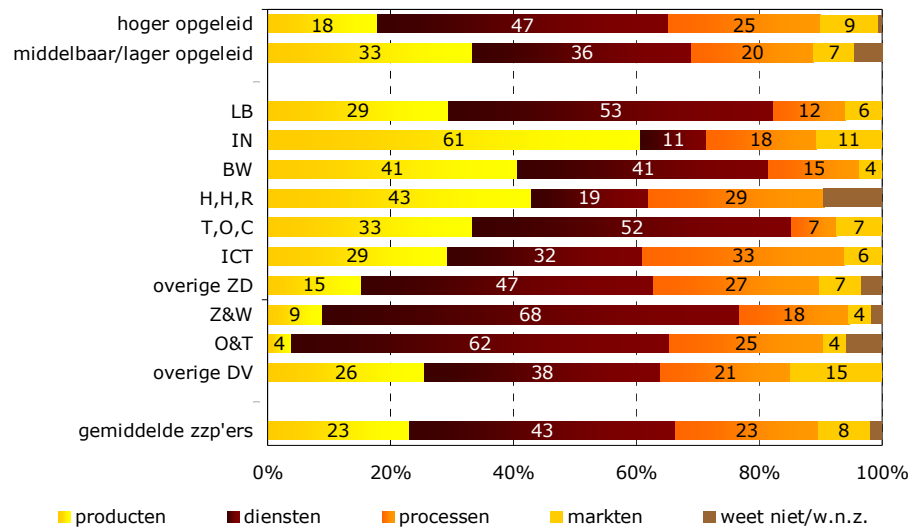
Hoger opgeleide zzp'ers zijn veel vaker betrokken bij externe innovatie dan middelbaar of lager opgeleide zelfstandigen (46% versus 25%). Het verschil tussen de dienstverlenende sectoren en de sectoren met een sterk productie- of handelskarakter is ook aanzienlijk, met als uitschieter de ICT-sector waar ruim 65% af en toe of vaker wordt ingezet voor innovatie bij externen.

Product-, diensten-, proces- of marktinnovaties

Voor een belangrijk deel worden zzp'ers ingeschakeld bij het realiseren van nieuwe diensten (43%).

De innovatietrajecten waar de zzp'ers voor worden ingeschakeld, kunnen variëren van product-, diensten-, proces- of marktinnovaties. Voor een belangrijk deel worden zzp'ers ingeschakeld voor het realiseren van nieuwe diensten (43%). Voor proces- en productinnovatie vindt de inhuur van zzp'ers ongeveer even vaak plaats (23%). Marktinnovatie is slechts zelden een reden om zzp'ers in te schakelen (8%).

Figuur 16 Het innovatietraject waar zzp'ers voor worden ingeschakeld (in procenten)

LB=landbouw; ICT=informatie- & communicatietechnologie;
 IN=industrie; overige ZD=overige zakelijke dienstverlening;
 BW=bouw; Z&W=zorg en welzijn;
 H,H,R=handel, horeca, reparatie; O&T=onderwijs en training;
 T,O,C=transport, opslag, communicatie; overige DV=overige dienstverlening

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

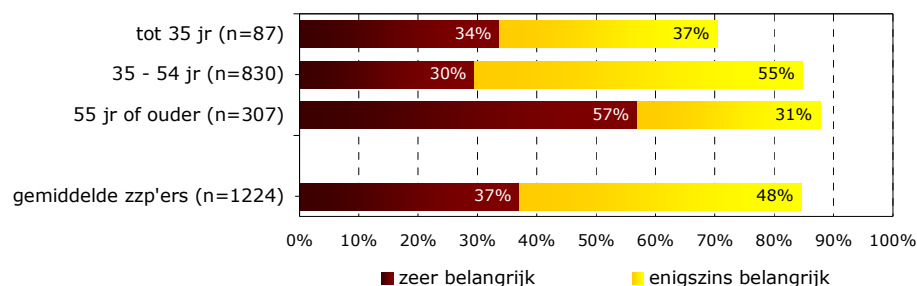
Hoger opgeleide zzp'ers zijn iets vaker betrokken bij de vernieuwing of verbetering van diensten, waar middelbaar en lager opgeleide zzp'ers meer worden ingeschakeld voor productinnovaties. Naar sector bezien zijn zzp'ers uit sectoren met een productie karakter vaker betrokken bij productinnovaties. Als uitschieter geldt de industrie met 61%. De dienstverlenende zzp'ers zijn logischerwijs veel vaker betrokken bij de vernieuwing of verbetering van diensten. Het meest sprekende voorbeeld is de sector zorg & welzijn met 68%.

4 Het inkomen op de oude dag

Zelfstandigen zijn (veelal) zelf verantwoordelijk voor het regelen van inkomen op hun oude dag, in aanvulling op hun AOW. Ze kunnen zelf bepalen hoeveel geld ze daarvoor opzij willen zetten en op welke wijze. Er is echter discussie over de vraag of zelfstandigen momenteel wel voldoende pensioen opbouwen en, zo niet, wat daar de achterliggende oorzaken voor zijn. Een factor die een belangrijke rol kan spelen, is dat pensioenbeslissingen vaak erg complex zijn en over zeer lange termijnen spelen. Om meer inzicht te krijgen in kennis, houding en gedrag van zzp'ers rond pensioenbeslissingen, is het panel een reeks vragen voorgelegd over het inkomen op de oude dag en wat de deelnemers daarvoor hebben geregeld.

Zo is aan de deelnemers aan het panel gevraagd om het belang te duiden dat zij toekennen aan het sparen voor voldoende inkomen op hun oude dag.¹ Het belang van sparen voor de oude dag is in Figuur 17 afgezet tegen de leeftijd van de respondenten.

Figuur 17 Het belang van pensioenen naar leeftijd*

Tussen haakjes zijn de ongewogen aantallen weergegeven

* De ene helft van de zzp'ers kreeg deze vraag aan het begin van de pensioenvragenlijst voorgelegd, de andere helft aan het einde. Het bleek dat het doornemen van de vragenlijst een positieve invloed had op de beoordeling van het belang van pensioenen. Het aandeel zzp'ers dat pensioen niet als belangrijk beoordeelde, halveerde van 20 procent naar 10 procent. Vooral zzp'ers tot 35 jaar hechten na het doornemen van de vragenlijst meer belang hechten aan pensioenen. Zie voor meer details Bijlage III.

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

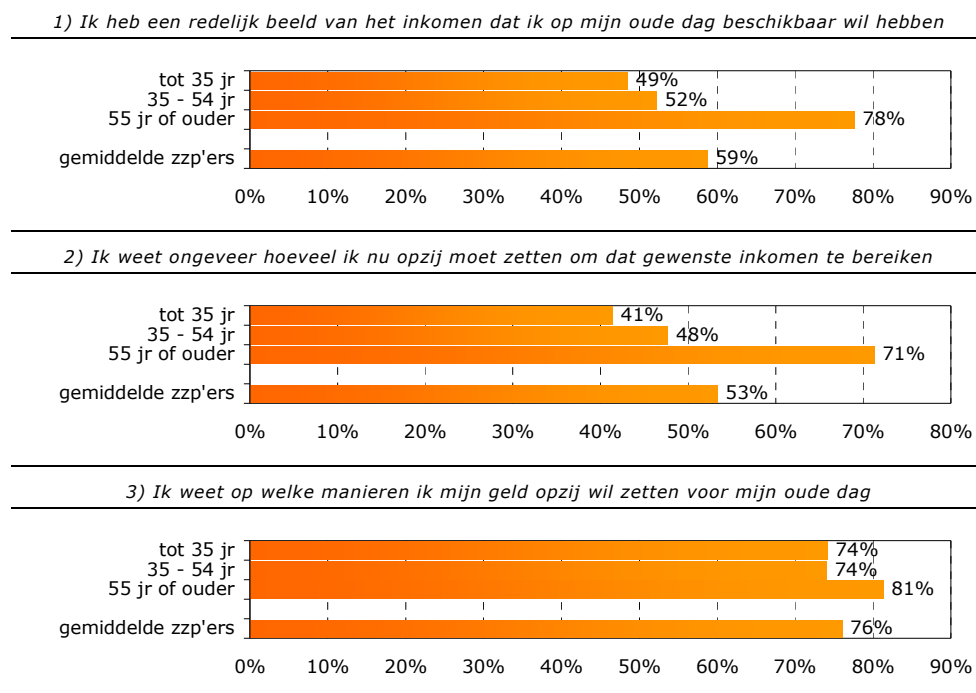
85% vindt sparen voor voldoende inkomen op de oude dag belangrijk.

Gemiddeld genomen hecht 85% van alle zzp'ers belang aan het sparen voor de oude dag. Door 37% van de ondernemers wordt dit als zeer belangrijk beoordeeld en 48% vindt het enigszins belangrijk. Voorts valt uit Figuur 17 op te maken dat vooral de jongere zzp'ers (tot 35 jaar) minder belang hechten aan het sparen voor de oude dag. Oudere ondernemers vinden het duidelijk belangrijker om geld opzij te zetten voor voldoende inkomen op hun oude

¹ Zij konden aan de hand van een vijfpuntsschaal reageren op de stelling: 'Ik vind geld opzij-zetten tijdens mijn werkzame leven voor voldoende inkomen op mijn oude dag ...'. De antwoordcategorieën waren: zeer belangrijk, enigszins belangrijk, niet belangrijk/niet onbelangrijk, enigszins onbelangrijk en zeer onbelangrijk.

dag. Van de ondernemers van 55 jaar of ouder vindt het merendeel (57%) dit zelfs zeer belangrijk. Deze laatste groep is het dichtst de leeftijd genaderd waarop zij recht hebben op een AOW-uitkering en is dan ook vaker bewust bezig met inkomen op de oude dag (zie ook Figuur 18).

Figuur 18 Stellingen over het inkomen op de oude dag

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

- 59% heeft een beeld van het gewenste inkomen
- 53% weet hoeveel hij daarvoor aan de kant moet zetten
- 76% weet op welke manier hij geld opzij wil zetten.

Zzp'ers kunnen op verschillende manieren bezig zijn met het inkomen op hun oude dag. Met behulp van een drietal stellingen is geprobeerd inzicht te krijgen in hoeverre de panelleden hierover hebben nagedacht (zie Figuur 18). Zo kan er een beeld zijn gevormd van het inkomen dat zij op de oude dag beschikbaar willen hebben (59%). Oudere zzp'ers geven veel vaker dan gemiddeld aan dat zij een redelijk beeld hebben van hun inkomen na het pensioen (78%).

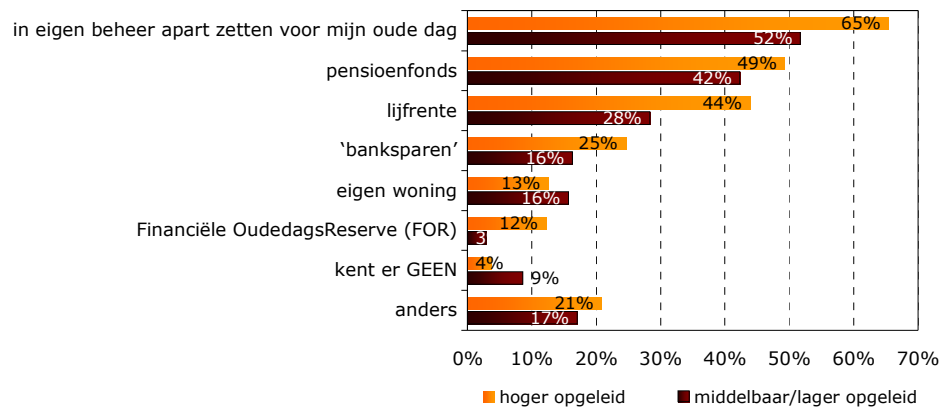
Daarnaast kunnen zzp'ers ook al berekeningen hebben gemaakt en concreet weten hoeveel geld zij daarvoor aan de kant moeten zetten om later over het gewenste inkomen te beschikken (53%). Ook hiervoor geldt dat oudere zzp'ers veel vaker concreet weten hoeveel geld zij aan de kant moeten zetten voor het gewenste inkomen.

Verder kan het zijn dat de zzp'er zelfs al weet met behulp van welke pensioenfaciliteiten hij of zij dit inkomen kan realiseren (76%). De verschillen naar leeftijd zijn hier kleiner, maar wederom weten oudere zzp'ers vaker welke pensioenfaciliteiten zij willen gebruiken.

Er zijn geen grote verschillen waargenomen tussen hoger opgeleide zzp'ers en middelbaar en lager opgeleide zzp'ers.

Figuur 19 Bekendheid met pensioenfaciliteiten naar opleidingsniveau

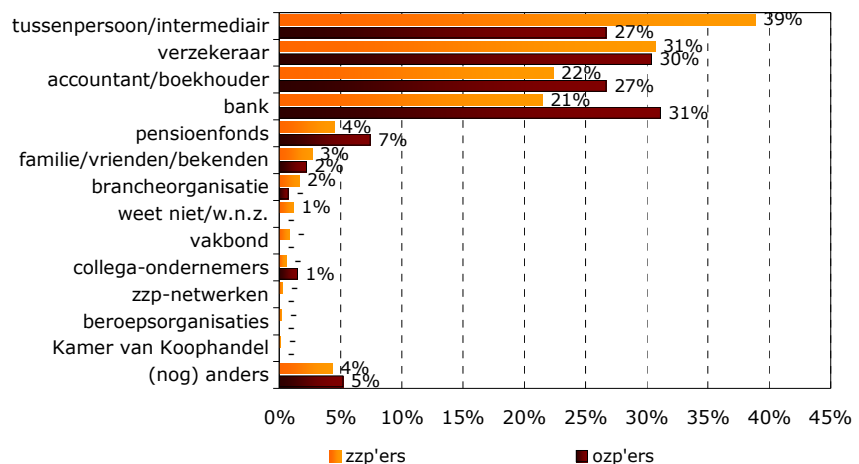

Meerdere antwoorden mogelijk (de som kan dus meer dan 100 zijn)

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

De respondenten is gevraagd spontaan op te noemen met welke pensioenfaciliteiten zij bekend zijn. De meest bekende pensioenfaciliteit onder zzp'ers is het in eigen beheer opzichzetten van geld voor de oude dag (Figuur 19). Hier toe kunnen de vrije spaarrekeningen, maar ook aandelen en/of beleggingsfondsen gerekend worden (gemiddeld is dit 59%). Vooral de hoger opgeleiden zijn hier bekend mee (65% versus 52% middelbaar/lager opgeleiden). Pensioenfondsen zijn een goede tweede (46%), gevolgd door de lijfrentepolissen (36%). Met de lijfrentepolissen zijn hoger opgeleiden ook vaker bekend (44% versus 28% middelbaar/lager opgeleiden). De minst genoemde faciliteiten zijn de Fiscale Oudedagsreserve (de FOR) en de eigen woning.

Figuur 20 Advisering over pensioenzaken (zzp versus controlegroep ozp)

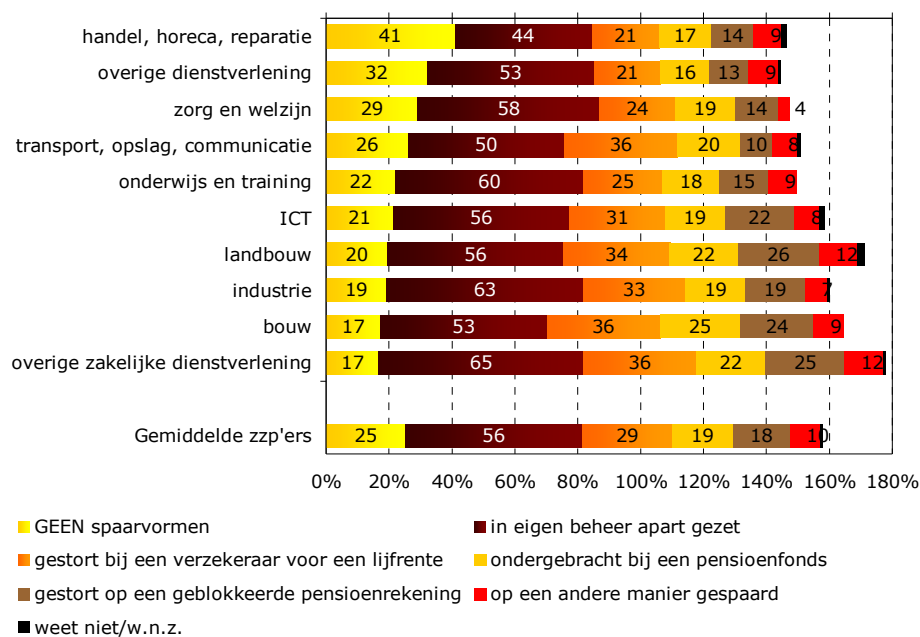

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

Uit verschillende onderzoeken is bekend dat een groot deel van de zzp'ers niet of in beperkte mate bezig is met zijn of haar pensioen. Het kan echter

ook zo zijn dat deze relatief nieuwe groep zich nog aan het oriënteren is en informatie aan het inwinnen is over pensioenzaken. In het panel geeft 69% aan zich wel eens te laten adviseren over pensioenzaken. Met name bij de 55-plussers (56%) vindt advisering een stuk minder vaak plaats. Zzp'ers in de leeftijdscategorie 35-54 jaar (74%) wendden zich vaker tot adviseurs. Als zzp'ers zich al laten adviseren over pensioenzaken gebeurt dit het vaakst door een tussenpersoon of een intermediair (39%, zie Figuur 20). Ook de verzekeraars zijn vaak adviseur (31%), gevolgd door de accountant/boekhouder (22%) en banken (21%). Voor de ondernemingen zonder personeel (ozp'ers) is vaker dan bij zzp'ers de bank een belangrijke pensioenadviseur, gevolgd door de accountant/boekhouder.

Figuur 21 (Al dan niet) gebruikte spaarvormen naar sector (in procenten)

Meerdere antwoorden mogelijk (de som kan dus meer dan 100 zijn)

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

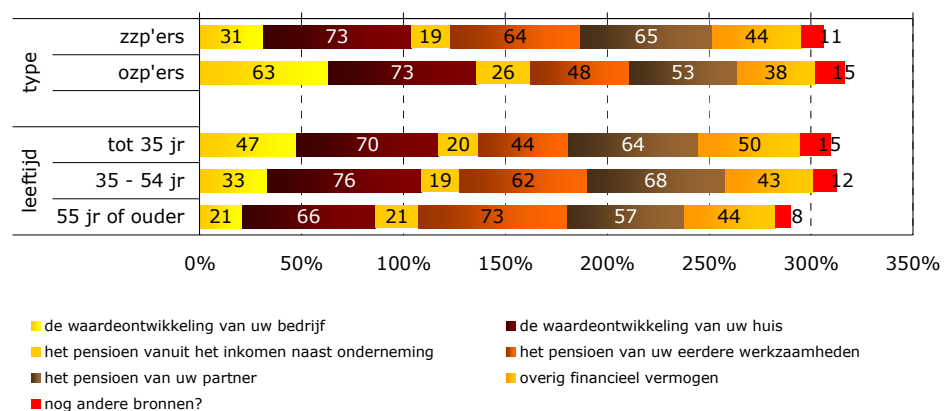
Een kwart van de zzp'ers heeft geen enkele spaarvorm voor het pensioen.

Gemiddeld heeft een kwart van de zzp'ers geen enkele spaarvorm waarbij zij inkomen uit de onderneming opzijzetten voor het pensioen (zie Figuur 21). Ruim de helft (56%) spaart door in eigen beheer geld apart te zetten. Dit kan bijvoorbeeld via een vrije spaarrekening, aandelen en/of beleggingsfondsen. Bijna een op de drie zzp'ers heeft bij een verzekeraar geld gestort voor een lijfrente. Voor een evenredig gedeelte van de zzp'ers geldt dat zij geld hebben ondergebracht bij een pensioenfonds of hebben gestort op een geblokkeerde pensioenrekening (beide circa 20%). Dit laatste heet ook wel 'banksparen'. Naar sector bezien blijken met name zzp'ers in de handel, horeca & reparatie en in de overige dienstverlening opvallend vaak geen enkele spaarvorm te hebben.

Belangrijke alternatieve bronnen voor het inkomen op de oude dag zijn de woning (31%), het pensioen van de partner (65%) en eerder opgebouwd pensioen (64%).

Er bestaan uiteraard ook nog andere bronnen voor het inkomen op de oude dag (Figuur 22). Het bedrijf kan bijvoorbeeld aan het einde van de carrière nog een mooi bedrag opleveren. Circa 31% van de zzp'ers rekent op enige waardeontwikkeling van het bedrijf. Voor ozp'ers geldt trouwens dat zij de waardeontwikkeling van het bedrijf nog belangrijker vinden als appeltje voor de dorst (63%). Ook de jongere zzp'ers zien de waardeontwikkeling van hun bedrijf vaker als bron voor het inkomen op de oude dag (47%). Een groot gedeelte van de zzp'ers beschouwt het huis als een bron voor hun pensioen. Het pensioen dat is opgebouwd door eerdere werkzaamheden in loondienst, is vaker voor de oudere zzp'ers een pensioenbron (73% versus 44% bij jongere zzp'ers).

Figuur 22 Overige pensioenbronnen naar leeftijd (en versus controlegroep ozp)

Meerdere antwoorden mogelijk (de som kan dus meer dan 100 zijn)

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

Wat ziet men dan als belangrijkste pensioenbron naast het AOW? Voor de meeste zzp'ers wordt de waarde van het huis als de belangrijkste pensioenbron gezien (15%, zie Tabel 3). Verder is het sparen in eigen beheer een belangrijke bron (14%), gevolgd door eerder opgebouwd pensioen en het pensioen van de partner (elk 12%).

Dit beeld kan echter verschillen naarmate men in een andere sector actief is. In de landbouw is de waardeontwikkeling van het bedrijf een heel belangrijke pensioenbron (23%), terwijl voor zzp'ers in de bouw de waardeontwikkeling van het huis als belangrijkste wordt beschouwd (26%). In de dienstverlenende sectoren is men vaker in het zzp-schap gerold na een voormalige baan. Vandaar dat voormalig opgebouwde pensioenen belangrijke bronnen zijn. In de zorg & welzijn zijn veel meer parttimers actief, waardoor het pensioen van de partner daar als belangrijkste bron geldt (27%).

Tabel 3 Belangrijkste pensioenbronnen naast AOW

		<i>land- bouw</i>	<i>bouw</i>	<i>ICT</i>	<i>zorg en welzijn</i>	<i>gemiddelde zzp'ers</i>
Inkomen uit onderneming:	gestort bij een verzekeraar	12%	11%	7%	2%	5%
	ondergebracht bij een pensioenfonds	3%	6%	2%	9%	4%
	gebruikt voor banksparen	4%	6%	8%	0%	4%
	in eigen beheer apart gezet	11%	10%	17%	13%	14%
	andere spaarvorm	5%	5%	1%	1%	3%
	<i>subtotaal</i>	35%	37%	36%	25%	30%
Pensioen van:	de waardeontwikkeling van mijn bedrijf	23%	9%	15%	4%	7%
	de waardeontwikkeling van mijn huis	16%	26%	9%	14%	15%
	mijn eerdere werkzaamheden	8%	3%	13%	13%	12%
	inkomen dat ik naast mijn onderneming verdien	2%	1%	4%	2%	2%
	mijn partner	1%	3%	7%	27%	12%
	overig financieel vermogen	4%	5%	6%	4%	5%
	andere bron	4%	2%	2%	1%	3%
	GEEN	1%	8%	3%	7%	4%
	weet niet/w.n.z.	5%	7%	6%	2%	8%
	<i>subtotaal</i>	65%	63%	64%	75%	70%

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

Circa 47% van de zzp'ers heeft in 2009 niets aan de kant gezet voor zijn oude dag.

Zzp'ers moeten anders dan werknemers eigenhandig een afdracht doen voor hun pensioen. Het inkomen op de oude dag is dus sterk afhankelijk van het bedrag dat men opzij heeft gezet. In totaal heeft in 2009 circa 47% niets opzijgezet voor zijn oude dag.¹ Dit aandeel komt praktisch overeen met de resultaten uit de eerste meting van 2010.² Zoals eerder geconstateerd bestaat er een groep zzp'ers die van geen enkele spaarvorm gebruik heeft gemaakt (zie Figuur 21). Daarbij is geconcludeerd dat deze groep in 2009 niet gespaard heeft. De zzp'ers die wel van een spaarvorm gebruik hebben gemaakt, is gevraagd hoeveel inkomen zij in 2009 opzijgezet hebben. Om het overzicht te bewaren worden deze zzp'ers in het verdere verloop aangemerkt als spaarrende zzp'ers.

¹ Gebaseerd op 929 bruikbare waarnemingen.

² De Vries en Vroonhof (2010) op. cit. (p.28).

Gemiddeld genomen is in 2009 7,4% van het jaarinkomen opzijgezet voor de oude dag.

In totaal had 34% meer inkomen opzij willen zetten in 2009.

Gemiddeld genomen is in 2009 7,4%¹ van het jaarinkomen opzijgezet.² Als zzp'ers hebben gespaard, zetten zij gemiddeld 15,6%³ van het jaarinkomen aan de kant. Alleen voor de pensioenafdracht naar leeftijd is een significant verschil gevonden. Oudere zzp'ers zetten significant meer inkomen uit hun onderneming opzij dan jongere collega's (gemiddeld 16,8% versus 8,8% voor zzp'ers tot 55 jaar).⁴

Aan de sparende zzp'ers is gevraagd welk percentage van het jaarinkomen zij in 2009 opzij hebben gezet. De verdeling van dit percentage is geïllustreerd in Figuur 23. Bijna 30 procent van de sparende zzp'ers heeft niets opzijgezet. Het kan voorkomen dat zzp'ers niet in staat waren om te sparen. Dit is ongeveer even vaak het gevolg van een tegenvallend inkomen tijdens de crisis, als vanwege een structureel te laag inkomen (beide circa 30%).

Ook is in Figuur 23 aangegeven of zij meer opzij hadden willen zetten. Van de sparende zzp'ers die niets aan de kant hebben gezet, had bijna 40% wel iets opzij willen zetten. Een gelijk aandeel van de sparende zzp'ers (30%) heeft 6-10% van zijn jaarinkomen opzijgezet. Ook daarvan had een fors deel meer opzij willen zetten (40%). De groep die 1-5% aan de kant heeft gezet, kent het grootste aandeel dat graag meer inkomen opzij had willen zetten (52%). Als zzp'ers meer dan 10 procent opzijgezet hebben, zijn zij relatief vaker van mening dat dit voldoende was. In totaal had 34% meer inkomen opzij willen zetten in 2009 (zie ook Figuur 24). Bij de zzp'ers die in 2009 daadwerkelijk inkomen opzijgezet hebben, ligt dit percentage iets hoger (36%).

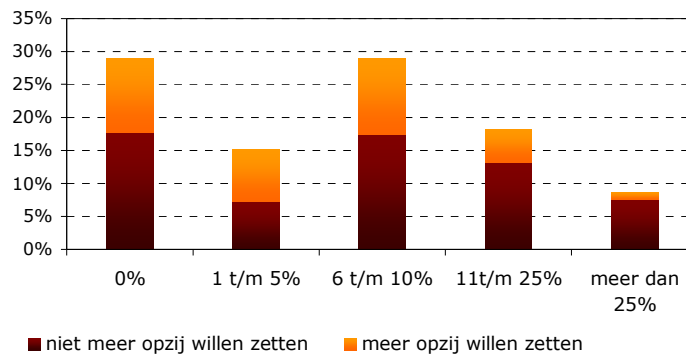
¹ Gebaseerd op 929 bruikbare waarnemingen. 298 respondenten konden of wilden geen antwoord geven op de vraag.

² Het is lastig om een vergelijkbare indicator te vinden voor de pensioenafdracht van werknemers. Ter indicatie is de gemiddelde pensioenpremie die in 2008 in het Nederlandse MKB door werkgevers en werknemers werd afgedragen aan pensioenfondsen berekend op ca. 10,5 procent van het brutoloon en 8,6% van de totale loonkosten. (Bron: Bangma, K., 2009. *Ontwikkeling van de pensioenkosten in het MKB in Nederland: periode 1997-2014*. EIM: Zoetermeer).

³ Gebaseerd op 438 bruikbare waarnemingen.

⁴ Anova (F-statistic=17,125, d.f.=2, p <.001).

Figuur 23 Het percentage jaarinkomen dat in 2009 opzij is gezet (inclusief verdeling of men meer opzij had willen zetten)

Gebaseerd op zzp'ers met de beschikking over een of meer spaarvormen (608 bruikbare waarnemingen)

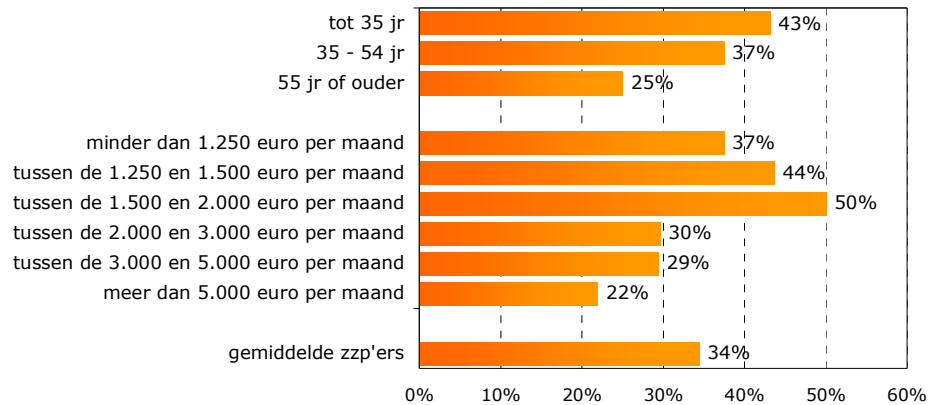
Bron: EIM: zzp-panel 2010.

Jongere zzp'ers die sparen hadden relatief vaker meer opzij willen zetten voor later (42%).

Naar leeftijd gezien hadden de jongere zzp'ers die sparen relatief vaker meer opzij willen zetten voor hun oude dag (42%). Dit terwijl slechts een kwart van de oudere zzp'ers aangeeft dat hij meer had willen sparen (Figuur 24). Zoals hiervoor al is gebleken, heeft dit te maken met het aandeel van het inkomen dat per leeftijdsgroep opzijgezet is. Oudere zelfstandigen zetten een significant groter aandeel van hun inkomen opzij. Voorts blijkt uit Figuur 24 dat tot een grens van € 2.000 netto per maand, het aandeel dat meer had willen sparen, toeneemt met het inkomen. In de inkomenscategorie van € 1.500 - € 2.000 per maand is dat zelfs 50%. Als het netto inkomen boven die grens uitkomt, daalt het aandeel dat meer opzij had willen zetten sterk (tot onder de 30%). Tussen de verschillende opleidingsniveaus zijn slechts marginale verschillen waargenomen.

Van de sparende zzp'ers met een redelijk beeld van het latere inkomen (zie Figuur 18) geeft circa een derde aan dat hij graag meer opzij had willen zetten. Dit geldt eveneens als zij weten hoeveel zij daarvoor aan de kant moeten zetten en op welke manier zij geld opzij willen zetten. Voor de zzp'ers die hier nog geen duidelijk beeld van hebben, liggen deze aandelen beduidend hoger (respectievelijk 50%, 45% en 56% zou graag meer gespaard willen hebben).

Figuur 24 Aandeel zzp'ers dat (meer) inkomen opzij had willen zetten

Gebaseerd op zzp'ers met de beschikking over een of meer spaarvormen (910 bruikbare waarnemingen)

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

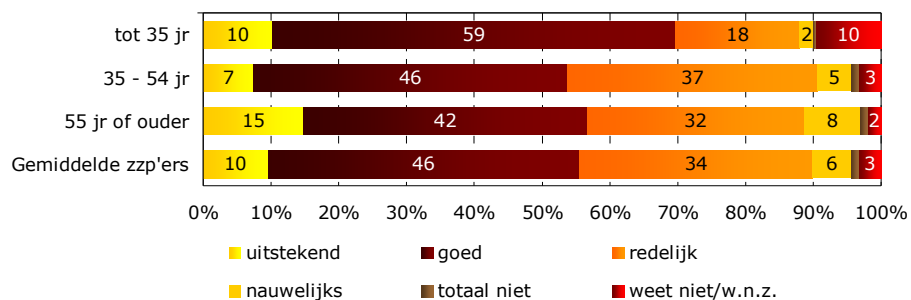
Ruim de helft van de zzp'ers denkt uitstekend of goed rond te kunnen komen op zijn oude dag.

Er is ook nog gevraagd in hoeverre zzp'ers verwachten rond te komen met het inkomen en het vermogen waarover men op de oude dag denkt te beschikken (Figuur 25). Ruim de helft (56%) denkt uitstekend of goed uit de voeten te kunnen met het inkomen en vermogen op de oude dag. Een minimale groep van circa 10 procent van de zzp'ers denkt niet of nauwelijks rond te kunnen komen. Jongere zzp'ers blijken, ondanks het feit dat ze relatief minder hebben gespaard en vaak eigenlijk meer opzij hadden willen zetten, toch zelden te verwachten dat het rondkomen later problematisch zal zijn. Bijna 70 procent denkt uitstekend of goed rond te kunnen komen.

Van de zzp'ers die in 2009 niets aan de kant hebben gezet, zijn de zzp'ers die nog nooit gespaard hebben een stuk minder positief dan de sparende zzp'ers. Onder de eerstgenoemde groep denkt slechts 34% uitstekend of goed rond te kunnen komen en 13% denkt dat dit niet of nauwelijks zal lukken. Onder de sparende zzp'ers die geen inkomen opzij hebben gezet, is ruim 65% van mening dat hij uitstekend of goed rond kan komen. Deze verschillen zijn significant.¹

¹ ($\chi^2 = 50.737, p < .000, d.f. = 5$).

Figuur 25 Verwachting over in hoeverre zzp'ers rond kunnen komen met inkomen op de oude dag

De verwachte pensio-
neringsleeftijd is
gemiddeld 66,6 jaar.

In de bouw is dit
63,5 en in de overi-
ge dienstverlening
68,4.

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

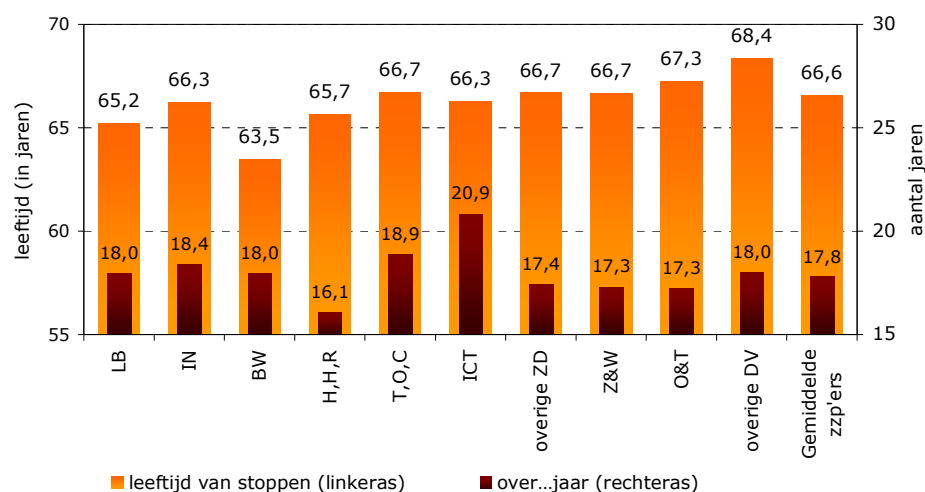
Ten slotte is gevraagd op welke leeftijd de zzp'er verwacht volledig te stoppen met werken. De verwachte pensioeneringsleeftijd is per sector weergegeven in Figuur 26A. Over alle sectoren heen is de verwachte pensioeneringsleeftijd 66,6 jaar. In de arbeidsintensievere sectoren verwachten de ondernemers gemiddeld genomen iets eerder volledig te stoppen met werken. In de bouw bijvoorbeeld verwachten de zzp'ers gemiddeld genomen met 63,5 jaar volledig te stoppen. Dit is dus duidelijk voor de huidige AOW-gerechtigde leeftijd. De wens om vroegtijdig te pensioneren, is echter een veelgehoorde in de bouw.¹ De verrichte arbeid is vaak zwaar. In de bouw besteden relatief veel zzp'ers meer dan 40 uur per week in hun bedrijf (>80%). Aan de andere kant zijn er ook sectoren waar zzp'ers verwachten langer door te werken. In de sectoren onderwijs & training en overige dienstverlening is de verwachte pensioeneringsleeftijd zelfs boven de 67 jaar.

¹ Zie bijvoorbeeld ook de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA, 2006).

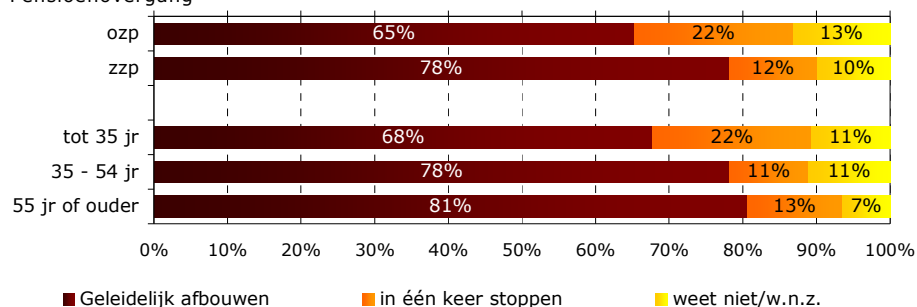

Figuur 26 Verwachte pensioneringsleeftijd en pensioenovergang

A) Verwachte pensioneringsleeftijd

B) Pensioenovergang

LB=landbouw;

IN=industrie;

BW=bouw;

H,H,R=handel, horeca, reparatie;

T,O,C=transport, opslag, communicatie;

ICT= informatie- & communicatietechnologie;

overige ZD=overige zakelijke dienstverlening;

Z&W=zorg en welzijn;

O&T=onderwijs en training;

overige DV=overige dienstverlening

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

Driekwart verwacht geleidelijk te zullen afbouwen met het werk. Bij ozp'ers is dit 65%.

Gerekend over alle zzp'ers verwacht ruim driekwart zijn activiteiten geleidelijk af te bouwen(zie Figuur 26B). Onder de groep ozp'ers is dit aandeel een stuk kleiner (65%). 22% van de ozp'ers is juist van plan om in één keer te stoppen (versus 12% bij de zzp'ers). Ruim 10% van de respondenten heeft nog geen duidelijk beeld van zijn pensioenovergang. De jongere zzp'ers zijn vaker van plan om abrupt met pensioen te gaan dan de oudere zzp'ers. Die zijn in dit panel echter nog volop aan het ondernemen en dus minder geneigd om abrupt te stoppen.

BIJLAGE I Totale respons meting II

Tabel 4 Uitgebreide weergave van de respons

	absoluut	%
Aantal beschikbaar van meting 1	1.875	
Aantal benaderde adressen	1.875	
Niet bruikbaar totaal	57	3,0
Fax/infotoon	14	0,7
Niet bereikbaar	39	2,1
Fout/dubbel adres	4	0,2
Bruikbaar totaal	1.818	97,0
Interview via telefoon	1.431	76,3
Interview 'Geen onderneming meer'/Bedrijf opgeheven	42	2,2
Weigering	121	6,5
Antwoordapparaat	27	1,4
Geen gehoor	46	2,5
In gesprek	2	0,1
Probeerafspraken	14	0,7
Taalprobleem	2	0,1
Meer dan 7 belpogingen	133	7,1
% participatie (=gesprek/gesprek+weigering)		92,1
Aantal belpogingen	7.025	

Bron: Stratus marktonderzoek.

BIJLAGE II Opzet van het panel

Telefonische enquête

Het panel wordt in de vorm van telefonische enquêtes uitgevoerd. In vergelijking met papieren enquêtes en internetenquêtes levert een telefonische enquête doorgaans een hoog responspercentage op. De betrouwbaarheid van de uitkomst is daardoor hoger en de representativiteit is beter te bewaken.

Een ander belangrijk voordeel is dat ook duidelijk wordt welke respondenten geen zzp'er zijn. Op basis van dat gegeven kan een uitvalpercentage per sector/branche worden vastgesteld, waarmee het randtotaal (het feitelijke aantal zzp'ers per sector/branche) wordt berekend. Hiermee worden vervolgens wegingsfactoren vastgesteld, waarna de (gewogen) resultaten representatief zijn voor de populatie zzp'ers in Nederland.

De actieve benadering - in vergelijking met bijvoorbeeld een open oproep tot deelname aan een internetpanel - zorgt verder voor het voorkomen van respondentbias: deelname van een niet-aselecte groep zzp'ers.

Samenstelling panel

Uit het adressenbestand van DM-CD zijn ondernemers geselecteerd die in principe (gelet op de registratie-informatie) aan de eisen 1, 2 en 3 van de definitie voldoen. Voor de eisen 4, 5 en 6 is dat op voorhand niet duidelijk. Aan de respondenten zijn deze eisen in de vorm van selectievragen voorgelegd (zie paragraaf 0). Op basis van deze constatering is een correctie toegepast op de geregistreerde eenmanszaken en BV's zonder personeel in het Handelsregister, zodat een onderbouwde schatting kon worden gemaakt van de populatie zzp'ers.

Tijdens de eerste meting bevatte het panel circa 1800 zzp'ers, verdeeld over 10 sectoren/branches. Omdat in de dienstverlening veel en sterk verschillende zzp'ers voorkomen, is een niet-proportionele steekproef getrokken met voldoende celvulling voor de subsectoren binnen de dienstverlening. Ter wille van een vergelijking is ook een groep overige ondernemers zonder personeel ondervraagd, circa 200 in totaal. Deze zogenoemde *ozp'ers* onderscheiden zich van zzp'ers, doordat zij voornamelijk goederen verkopen in plaats van zelfstandig eigen arbeid aan te bieden.

Onderhoud panel

Het panel wordt jaarlijks tijdens de eerste meting aangevuld. Daarbij wordt de verdeling over de sectoren specifiek in het oog gehouden, opdat de verdeling goed blijft en het panel voldoende starters bevat. Tijdens deze tweede meting zijn geen nieuwe respondenten benaderd en komt de totale respons onder de 2.000 respondenten uit (zie de volgende paragraaf voor de responsverantwoording).

Responsverantwoording meting II

Van de 2.000 respondenten uit de voorjaarsmeting waren er 1.875 (93%) bereid opnieuw mee te werken.

...uiteindelijk hebben hiervan 1.436 (76%) een compleet interview afgegeven.

Tijdens de tweede meting zijn respondenten benaderd die bij de vorige meting aangaven binnen een half jaar te mogen worden teruggebeld. In totaal is 93% van de panelleden uit de voorjaarsmeting opnieuw benaderd, oftewel 1.875 respondenten. Tabel 5 geeft een overzicht van de respons voor meting II (zie voor een uitgebreide weergave van de totale respons Bijlage I). De netto respons kan met 76% als zeer hoog worden beschouwd. De participatiegraad (het aantal volledige gesprekken in verhouding tot het totaal van gevoerde gesprekken en weigeringen) is een graadmeter voor de kwaliteit van een panel. Dit is met 92,1% hoog te noemen en geeft aan dat respondenten graag bereid zijn om mee te werken. Van de overgebleven panelleden geeft 90% aan dat men binnen nu en een half jaar weer benaderd mag worden. Ook dat is een hoog percentage en draagt bij aan de continuïteit van het panel.

Tabel 5 Respons

	Aantal	Percentage
Gebruikte nummers	1.875	100
onbruikbare nummers	57	3
weigeringen	121	6
niet bereikt	208	11
overige non-respons (probeerafspraken/taalproblemen)	16	1
Totale non-respons	402	21
Screen-outs (hier: geen onderneming meer)	42	2
Netto respons (zzp-panel)	1.431	76
waarvan:		
Controlegroep ozp'ers* (wel geïnterviewd)	204	11
Netto respons (zzp'ers)	1.227	65

* Overige ondernemers zonder personeel (geen zzp'ers, verkopen voornamelijk goederen/producten).

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

Weging

De resultaten zijn herwogen naar sector om een zo representatief mogelijk beeld te schetsen van alle zzp'ers.

In deze tweede meting van het zzp-panel is de uitval beperkt gebleven tot de panelleden die niet meer telefonisch bereikbaar waren en de weigeraars. Daarnaast is de groep die geen ondernemende activiteiten meer heeft, uitgevallen (screen-outs). De uiteindelijke respons is per sector berekend en herwogen volgens de sectorale verdeling van zzp'ers in de populatie zoals berekend in de eerste meting van het zzp-panel.¹ De verdeling van respondenten over de onderscheiden sectoren en branches, zowel ongewogen (aantal gesprekken) als gewogen (aandeel populatie), is uiteengezet in Tabel 6. Ten

¹ De Vries en Vroonhof (2010) op. cit.

slotte is ook de ongewogen verdeling weergegeven van de controlegroep overige ondernemingen zonder personeel (ozp'ers). Het aantal is echter te beperkt om uitspraken te kunnen doen op het niveau van sectoren/branches.

Tabel 6 Sectorverdeling van de respons

<i>Sector/branche</i>	<i>Ongewogen frequentie</i>	<i>Gewogen verdeling conform populatie</i>	<i>Ongewogen frequentie ozp'ers*</i>
<i>Zelfstandigen zonder personeel</i>			
landbouw	97	1,11%	53
industrie	126	2,93%	42
bouw	127	13,13%	9
handel, horeca, reparatie	103	7,68%	62
transport, opslag, communicatie	120	3,99%	7
ICT	127	3,68%	13
overige zakelijke dienstverlening	131	25,71%	6
zorg en welzijn	137	6,95%	1
onderwijs en training	131	4,14%	3
overige dienstverlening	128	30,68%	8
Totaal	1.227	100,00%	204

* Overige ondernemers zonder personeel (geen zzp'ers, verkopen voornamelijk goederen/producten).

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

Kanttekeningen bij instrumenten en resultaten

Een belangrijke kanttekening betreft het grotendeels ontbreken van stoppers. Uit gegevens van het CBS en de KvK¹ blijkt dat in 2009 veel meer ondernemingen (ook van zzp'ers) gestopt zijn dan in andere jaren. Dit aspect blijft in dit rapport onbelicht. Zeker wanneer het gaat om zaken als omzetontwikkeling is dit een belangrijk gegeven. De resultaten hebben immers alleen betrekking op die zzp'ers die op het moment van bellen nog actief zijn. Aan diegenen die aangeven gestopt te zijn, is gevraagd of zij in een later stadium bereid zijn mee te werken aan een onderzoek onder stoppers. Er kan dan bijvoorbeeld worden onderzocht hoeveel stoppers opnieuw zijn gestart of een baan in loondienst hebben gevonden. Dat laatste kan natuurlijk ook de reden zijn geweest om te stoppen. Een dergelijk onderzoek kan pas plaatsvinden als een voldoende aantal stoppers bereid is gevonden mee te werken.

Een tweede kanttekening betreft het beschrijven van de onderzoeksresultaten. Gekozen is voor een gebruikelijke presentatie in (vooral) percentages. Daarbij moet men zich realiseren dat bijvoorbeeld een uitkomst als '10% van de zzp'ers kent ernstige omzetproblemen', impliceert dat het ongeveer 35.000 personen betreft.

¹ Zie o.a.: NRC Handelsblad, /20.000 zzp'ers staken eigen bedrijf/. www.nrc.nl, 18-1-2010 en CBS, /Meer zelfstandigen zonder personeel geven er de brui aan/. 20 januari 2010.

Kanttekening: de verschuiving van zzp'ers en ozp'ers

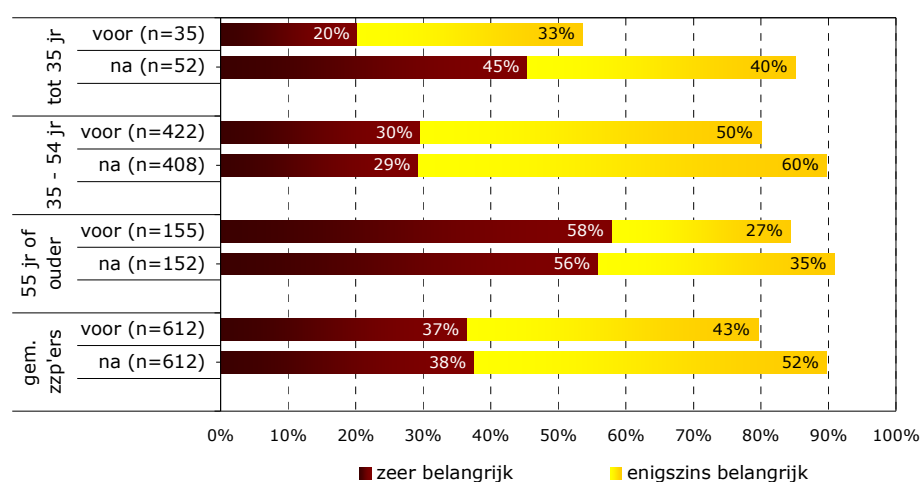
Een derde kanttekening betreft de hardheid van het onderscheid tussen zzp'ers en ozp'ers. Dit onderscheid is gebaseerd op het antwoord van de zelfstandige op de vraag of hij voornamelijk goederen verkoopt (de ozp'ers) of voornamelijk zijn eigen arbeid en diensten aanbiedt (de zzp'ers). Het blijkt dat er tussen de eerste en tweede meting relatief grote verschuivingen tussen deze categorieën hebben plaatsgevonden. Van degenen die tijdens de eerste meting aangaven ozp'er te zijn en die ook deelnamen aan de tweede meting, sorteert bijna 20 procent zichzelf tijdens die tweede meting in de categorie zzp'er (28 personen) en blijft 80 procent ozp'er (118 personen). Van degenen die tijdens de eerste meting aangaven zzp'er te zijn en die ook deelnamen aan de tweede meting, sorteert bijna 7 procent zichzelf tijdens die tweede meting in de categorie ozp'er (86 personen). Gegeven de omvang van de oorspronkelijke groepen, betekent dit dus dat van de 204 ozp'ers uit de tweede meting meer dan 40 procent bij de eerste meting nog zzp'er was. Dit vormt een van de aanleidingen om bij de volgende meting dieper in te gaan op de concrete werkzaamheden van de verschillende zelfstandigen binnen het panel.

BIJLAGE III Effect van bewustwording

In het panel is om methodologische redenen gekeken naar het effect van bewustwording bij respondenten voor hun waardering van het belang van pensioenen. De vraag of respondenten gevoelig zijn voor informatie over het inkomen op hun oude dag, stond daarbij centraal. Bijvoorbeeld de stelling: 'Ik vind geld opzijzetten tijdens mijn werkzame leven voor voldoende inkomen op mijn oude dag ...'¹ kreeg een deel van de respondenten op een ander moment voorgelegd. De helft van de respondenten kreeg (aselect) de stelling voorafgaand aan het vragenblok over pensioenen en de helft kreeg dit achteraf. Aan de hand van deze methode kon worden nagegaan of het bewustzijn van vragen over het inkomen op de oude dag beïnvloedend werkt.

Figuur 27 Het belang van pensioenen (vooraf en na de vragenlijst) naar leeftijd

Bron: EIM: zzp-panel 2010.

Voor alle zzp'ers geldt dat degenen die achteraf gereageerd hebben op de stelling, een groter belang hechten aan sparen voor de oude dag (90% versus 79%). Uit Figuur 27 valt daarnaast op te maken dat de grootste toename in belang ervaren wordt door de zzp'ers tot 35 jaar. Deze jongere ondernemers houden zich waarschijnlijk minder bezig met pensioenen, tenzij zij geconfronteerd worden met vragen over het inkomstenplaatje op hun oude dag. De oudere zzp'ers zijn zich waarschijnlijk beter bewust van hun pensioen en hechten hier al een relatief groot belang aan. Bevraging heeft hier vervolgens een minder sterke invloed op.

¹ De antwoordcategorieën waren: zeer belangrijk, enigszins belangrijk, niet belangrijk/niet onbelangrijk, enigszins onbelangrijk en zeer onbelangrijk.

BIJLAGE IV Vragenlijst en routing

Vraagnr/ variabele	Omschrijving	Routing
BLOK screening		
YA01	De eerste vragen gaan over de manier waarop u uw bedrijf voert. Heeft u op dit moment een eigen onderneming of voert u zelfstandig ondernemende activiteiten uit?	Allen
YA07	Hoeveel uur per week besteedt u gemiddeld aan uw bedrijf?	Allen
YA03	Heeft u personeel in dienst?	Allen
YA03A	Heeft (een deel van) het personeel een vast dienstverband of uitzicht hierop?	Indien personeel in dienst (YA03 = 1)
YB02	Verkoopt u vooral goederen of biedt u vooral uw arbeid of diensten aan?	Allen
BLOK YC financiële positie		
YC01	Hoe hoog schat u de omzet van uw onderneming in 2010?	Allen
YC01A	Is dit meer of minder dan in 2009?	Allen
YC01B	Kunt u aangeven wat uw verwachting is voor de omzet van uw onderneming in 2011?	Allen
YC01C	Wat is op dit moment bij benadering uw NETTO maandinkomen dat u, gemiddeld genomen, met dit bedrijf verdient?	Allen
YC01D_1	Kunt u aangeven welk percentage van het gezinsinkomen afkomstig is van deze onderneming?	Allen
YC02	Hoe kwalificeert u de prijs die of het tarief dat u uw klanten in rekening brengt?	Allen
YC02A	Is de prijs die of het tarief dat u in 2010 in rekening brengt ten opzichte van 2009 (prijsegment)	Allen
YC03	Zijn uw opdrachtgevers overwegend particulier of overwegend bedrijven/organisaties?	Allen
YC03A	En zijn uw opdrachtgevers voornamelijk het bedrijfsleven of de overheid?	Indien overwegend be- dr./organ. (YC03 = 2)
YC03B	Wat is het aantal opdrachtgevers in 2010?	Indien aanbieder van ar- beid (YB02 = 2)
BLOK YC overige bedrijfsstructuur		
YD03	Wat is de werklocatie van waaruit u als zzp'er actief bent?	Allen
YD03A_1	Wat is de postcode van dit (externe) adres?	Indien werkzaam vanuit externe bedrijfsruimte (YD03 = 2)
BLOK A innovatie		
A01	Heeft u in de afgelopen drie jaar zelf nieuwe producten of diensten op de markt gebracht?	Allen
A02	Heeft u de laatste drie jaar ook producten of diensten op de markt gebracht die nieuw zijn voor uw bedrijf/stak?	Indien productinnovatie (A01 = 1)
A03	En heeft u in de afgelopen drie jaar ook producten of diensten op eigen kracht ontwikkeld?	Indien nieuwe produc- ten/diensten (A01 = 1)
A04	Heeft u in de afgelopen drie jaar in uw eigen werkmethoden, productiemethoden of leveringsmethoden verbeteringen of vernieuwingen doorgevoerd?	Allen
A05	En zijn daarbij ook verbeteringen of vernieuwingen die u op eigen kracht heeft ontwikkeld?	Indien procesinnovatie (A04 = 1)
A11	Doet u zelf ook aan inspanningen om tot vernieuwing te komen?	Allen
A12	Maakt u gebruik van een extern netwerk om kennis uit te wisselen, bijvoorbeeld via universiteiten, concurrenten, leveranciers of adviseurs?	Indien inspanningen (A11 = 1)
A13	Werkt u met andere partijen samen om vernieuwingsprojecten uit te voeren?	Indien inspanningen (A11 = 1)
A14	Houdt u zichzelf IN UW DAGELIJKSE WERKZAAMHEDEN bezig met vernieuwingsinspanningen?	Indien inspanningen (A11 = 1)
A15	Heeft u zelf de afgelopen drie jaar aan Research & Development gedaan?	Indien inspanningen (A11 = 1)
A16	En heeft u een min of meer vast budget voor vernieuwingsinspanningen of heeft u hiervoor specifiek middelen gereserveerd?	Indien inspanningen (A11 = 1)
A20	Bent u de afgelopen 3 jaren door andere partijen ingeschakeld bij de ontwikkeling van nieuwe producten, diensten, markten of processen?	Allen
A21	Bent u toen ingeschakeld om mee te werken aan de vernieuwing of verbetering van voornamelijk producten, voornamelijk diensten, voornamelijk processen of voornamelijk voor het ontsluiten van nieuwe markten?	Indien ingeschakeld (A20 = 1 of 2 of 3)

BLOK PE inkomensvoorziening op de oude dag

PE00	Stelling: 'Ik vind geld opzijzetten tijdens mijn werkzame leven voor voldoende inkomen op mijn oude dag ...'	Aselect 50% (rest krijgt PE15)
PE01_1	Ik heb een redelijk beeld van het inkomen dat ik op mijn oude dag beschikbaar wil hebben.	Allen
PE01_2	Ik weet ongeveer hoeveel geld ik nu opzij moet zetten om dat gewenste inkomen op mijn oude dag te bereiken.	Allen
PE01_3	Ik weet op welke manieren ik mijn geld opzij wil zetten voor mijn oude dag.	Allen
PE02	Welke manieren om geld opzij te zetten voor de oude dag kent u?	Allen
PE03	Heeft u zich wel eens laten adviseren over uw pensioenzaken?	Allen
PE03A	Door wie heeft u zich laten adviseren over uw pensioenzaken?	Indien geadviseerd over pensioen (PE03 = 1)
PE04A	Kunt u per genoemde spaarvorm aangeven of u daar gebruik van heeft gemaakt sinds u inkomen uit uw onderneming heeft?	Allen
PE04B	Kunt u aangeven welke van de volgende voorbeelden u (ook) ziet als bron voor het gezinsinkomen op uw oude dag?	Allen
PE04B2@	Welke andere bronnen?	Indien andere bronnen (PE04b_7 =1)
PE04C	Wat ziet u naast de AOW als de belangrijkste bron voor het inkomen op uw oude dag?	Indien gespaard voor oude dag (PE04A of PE04B ≠ 0)
PE06_1	Welk percentage heeft u van uw inkomen uit de onderneming in 2009 ongeveer opzijgezet voor uw oude dag?	Indien inkomen opzij voor oude dag (PE04A ≠ 0)
PE07	Had u (meer) inkomen opzij willen zetten?	Indien inkomen opzij voor oude dag (PE04A ≠ 0)
PE07B	Belangrijkste reden waarom MINDER inkomen uit onderneming opzijgezet	Indien meer opzij willen zetten (PE07 = 1)
PE07B@	Belangrijkste reden waarom GEEN inkomen uit onderneming opzijgezet	Indien geen inkomen opzij voor oude dag (PE07 = 1 & PE06 =0)
PE08A_1	Op welke leeftijd denkt u dat u volledig zult stoppen met werken?	Aselect 50% (volgorde met PE09A)
PE09A	Zou u, als dat mogelijk is, eerst minder uren willen gaan werken of zou u liever ineens stoppen?	Aselect 50% (volgorde met PE08A_1)
PE09B	Zou u, als dat mogelijk is, eerst minder uren willen gaan werken of zou u liever ineens stoppen?	Aselect 50% (volgorde met PE09B)
PE08B_1	Op welke leeftijd denkt u dat u volledig zult stoppen met werken?	Aselect 50% (volgorde met PE08B_1)
PE10	Hoe is over het algemeen uw gezondheid?	Allen
PE12	In hoeverre verwacht u met uw inkomen en uw vermogen op uw oude dag rond te kunnen komen?	Allen
PE13	Stelling: 'Iedereen zou eigenlijk geld opzij moeten leggen voor zijn oude dag, om naast zijn AOW ook voldoende aanvullend pensioen te hebben.'	Allen
PE14A	Stelling: 'De standaard moet zijn dat zzp'ers automatisch blijven deelnemen aan hun werknemerspensioenregeling, tenzij zij er zelf actief voor kiezen daarmee te stoppen.'	Aselect 50% (rest krijgt PE14B)
PE14B	Stelling: 'De standaard moet zijn dat zzp'ers automatisch stoppen met deelnemen aan hun werknemerspensioenregeling, tenzij zij er zelf actief voor kiezen de deelname voort te zetten.'	Aselect 50% (rest krijgt PE14A)
PE15	Stelling: 'Ik vind geld opzijzetten tijdens mijn werkzame leven voor voldoende inkomen op mijn oude dag ...'	Aselect 50% (rest krijgt PE00)
AFSLUITING		
AFSLUIT1	Mogen wij u - bijvoorbeeld over een half jaar - nog eens bellen?	Allen

De resultaten van het Programma MKB en Ondernemerschap worden in twee reeksen gepubliceerd, te weten: Research Reports en Publieksrapportages. De meest recente rapporten staan (downloadbaar) op: www.ondernemerschap.nl.

Recente Publieksrapportages

A201106	27-4-2011	Trendstudie MKB en Ondernemerschap: Synthese
A201105	20-4-2011	Uitvinders in Nederland
A201104	28-4-2011	Kleinschalig Ondernemen 2010
A201103	10-3-2011	Trendstudie MKB en Ondernemerschap
A201102	8-3-2011	Monitor vrouwelijk en etnisch ondernemerschap 2010
A201101	5-1-2011	Startende ondernemers
A201012	8-12-2010	Bedrijvendynamiek en werkgelegenheid
A201011	16-11-2010	Global Entrepreneurship Monitor 2009 The Netherlands
A201010	9-11-2010	Ondernemen in de sectoren 2010 - 10 brochures
A201009	14-10-2010	De arbeidsmarkt van Midden-Nederland
A201008	14-10-2010	Monitor Inkomens Ondernemers
A201007	30-9-2010	Stand van Zaken Zonder Personeel
A201006	23-6-2010	Internationale benchmark ondernemerschap 2010
A201005	31-5-2010	Bedrijfsbeëindigingen in het kleinbedrijf
A201004	april 2010	Octrooien in Nederland
A201003	12-4-2010	Ondernemen voor anderen!
A201002	15-2-2010	Een kwestie van ondernemen
A201001	11-1-2010	Innovatief ondernemerschap in detailhandel, horeca en ambacht
A200918	1-12-2009	Slim en gezond afslanken
A200917	2-11-2009	Ondernemen in de Sectoren
A200916	30-10-2009	Springen over de Grens
A200915	17-8-2009	Criminaliteitspreventie door kleine bedrijven
A200914	16-6-2009	Global Entrepreneurship Monitor 2008 The Netherlands
A200913	15-5-2009	Internationale benchmark ondernemerschap 2009
A200912	20-5-2009	Kleinschalig Ondernemen 2009
A200911	3-4-2009	Kopstaartbedrijven
A200910	1-4-2009	Ondernemerschap in de wijk
A200909	27-3-2009	Van werknemer tot ondernemer
A200908	half juni 2009	Review: Internationalisering van het Nederlandse MKB
A200907	24-3-2009	Monitor Inkomens Ondernemers
A200906	19-3-2009	Bedrijvendynamiek en werkgelegenheid
A200905	17-3-2009	Afhankelijkheid in de metaalsector
A200904	12-3-2009	Beter inzicht in multicultureel ondernemerschap
A200903	5-2-2009	Ten years entrepreneurship policy: a global overview
A200902	13-1-2009	Toekomst concurrentiepositie MKB
A200901	13-1-2009	MKB in regionaal perspectief
A200815	19-12-2008	Succes met samenwerking

A200814	16-12-2008	Tijdelijke samenwerkingsverbanden in het Nederlandse MKB
A200813	8-12-2008	Sociaal ondernemerschap
A200812	8-12-2008	Ondernemen in de Sectoren
A200811	28-10-2008	Ondernemerschap in de zorg
A200810	23-9-2008	In- en uitstroom in de detailhandel
A200809	8-9-2008	Internationale benchmark ondernemerschap
A200808	3-9-2008	Nalevingskosten van wetgeving voor startende bedrijven
A200807	september 2008	Stimulering van ondernemerschap in middelgrote gemeenten
A200806	18-9-2008	HRM-beleid in het MKB
A200805	8-7-2008	Global Entrepreneurship Monitor 2007 The Netherlands
A200804	14-7-2008	Kleinschalig Ondernemen 2008
A200803	26-6-2008	Ondernemerschap in de regio
A200802	27-3-2008	Herstructurering van winkelgebieden
A200801	25-2-2008	Bedrijvendynamiek en werkgelegenheid
A200714	21-12-2007	Technologiebedrijven in het MKB
A200713	19-12-2007	MKB in regionaal perspectief
A200712	15-11-2007	Voor het gewin of voor het gezin?
A200711	7-11-2007	Van onbemind tot onmisbaar
A200710	25-10-2007	Ondernemen in de Sectoren
A200709	13-9-2007	Ondernemerschap in het primair en voortgezet onderwijs
A200708	21-6-2007	Kleinschalig Ondernemen 2007
A200707	21-6-2007	Global Entrepreneurship Monitor 2006 Nederland
A200706	13-6-2007	Een eigen bedrijf: loon naar werken?
A200705	10-5-2007	Internationale benchmark ondernemerschap
A200704	5-4-2007	Dat loont!
A200703	5-3-2007	Bedrijvendynamiek en werkgelegenheid
A200702	1-3-2007	Flexibele arbeid in het MKB
A200701	8-1-2007	Entrepreneurship in the Netherlands; High growth enterprises; Running fast but still keeping control
A200613	8-1-2007	Geef richting, geen regels!
A200612	januari 2007	Bedrijfs groei in Nederland
A200611	22-9-2006	Ondernemen in de Sectoren
A200610	18-9-2006	Met ervaring aan de start
A200609	20-7-2006	Global Entrepreneurship Monitor 2005 Nederland
A200608	18-9-2006	Pensioen voor ondernemers
A200607	24-7-2006	MKB regionaal bekeken
A200606	19-7-2006	MKB in regionaal perspectief 2006
A200605	29-6-2006	De externe adviseur bij bedrijfsoverdrachten in het MKB
A200604	19-6-2006	Kleinschalig Ondernemen 2006
A200603	17-5-2006	Internationale Benchmark 2005
A200602	12-4-2006	Bedrijfsopleidingen geen weggegooid geld
A200601	20-3-2006	Een blik op MKB en Ondernemerschap in 2015